

MEŞRUTİYET DÖNEMİ GEZİ KİTAPLARINDA OTO-ORYANTALİST VE OKSİDENTALİST SÖYLEMLER

Mürsel GÜRSES*

ÖZET

Edebiyat metinlerinin ‘sadece’ bir edebiyat metni olmadığı, yazıldığı türe katkıda bulunmakla kalmadığı bilinen bir gerçektir. Hemen her edebiyat metni, türünü zenginleştirme ve çeşitlendirmeye katkı sağladığı gibi, yazıldığı dönemin sosyal-siyasal hayatını, ortak zevklerini ve dönem paradigmasını anlamaya da katkıda bulunur. Metnin bu çok yönlü yapısı gezi yazıları için de geçerlidir. Gezi yazıları sadece gezilip görülen yerlerin insan ve mekân odaklı anlatıldığı metinler değildir. Gezinler çoğunlukla, dolaştıkları coğrafyanın özelliklerini, o toplumun kültürel, ekonomik ve sosyal hayatını anlatırken çeşitli imgeler aracılığıyla okurunu etkilemeye, kendi bakış açılarını onlara dayatmaya çalışırlar; metinlerini örerken gizli ya da açık bir yönlendirme çabasına girerler.

Bu çalışmada, Meşrutiyet döneminde(1908-1923)kitap olarak basılan, Avrupa’ya yapılan gezilerin anlatıldığı gezi kitaplarının tamamı incelenmektedir. Yedisi Arap alfabeli, dokuzu Latin alfabesine aktarılmış toplam on altı gezi kitabı hakkında kısaca bilgi verilmiş; eserler oto-oryantalizm ve oksidentalizm kavramları çerçevesinde incelenmiştir. Eserlerden yola çıkılarak bir kısım yazarlarda görülen Batı hayranlığının onları yerli oryantalist konumuna yerleştirdiği, bir kısım yazarlardaki Batı düşmanlığının da onları oksidentalist söylemler geliştirmeye sevk ettiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: meşrutiyet dönemi, oryantalizm, oksidentalizm, gezi kitabı

AUTO-ORIENTALIST AND OCCIDENTALIST DISCOURSE IN THE TRAVEL BOOKS OF THE CONSTITUTIONAL PERIOD

ABSTRACT

It is a known fact that literary texts are not only literary texts but also they contribute the genre of the texts. As almost all the literary texts promote enrichment and variety in the genre, they also help us gain an understanding of social and political life, common ground and paradigm of the period being written. The sophisticated structure of literary texts is valid to travel books. Travel books are not only the texts which include people and place oriented descriptions. Travelers mostly try to impress their readers by a variety of images and lead them

---

* Bilecik Ü. Türk Dili Okutmanı/Sakarya Ü. Sos. Bil. Ens. Doktora Öğrencisi. El-mek: mursel77@hotmail.com

explicitly or implicitly, while they describe the geographical features and cultural, economic and social life of the society.

In this study, we examine all the travel books which were published in the Constitutional Period and narrated the travels to Europe. A brief information is given about sixteen travel books of which seventh were written in Arabic alphabet and nine were transferred into Latin Alphabet. All the works are examined within the frame of auto orientalism and occidentalism. Based on the works, it is found that some of the writers' admiration for the West makes them native orientalists and some of the writers' enmity for the West makes them occidentalists.

Key Words: the Constitutional Period, orientalism, occidentalism, travel books

Giriş

Edebiyat metinlerinin 'sadece' bir edebiyat metni olmadığı, yazıldığı türe katkıda bulunmakla kalmadığı genellikle yadsınmamaktadır. Hemen her edebiyat metni, türünü zenginleştirme ve çeşitlendirmeye katkı sağladığı gibi, yazıldığı dönemin sosyal-siyasal hayatını, ortak zevklerini ve dönem paradigmasını anlamaya da katkıda bulunur.

Metnin bu çok yönlü yapısı gezi yazıları için de geçerlidir. Gezi yazıları sadece gezilip görülen yerlerin insan ve mekân odaklı anlatıldığı metinler değildir. Gezinler çoğunlukla, dolaştıkları coğrafyanın özelliklerini, o toplumun kültürel, ekonomik ve sosyal hayatını anlatırken çeşitli imgeler aracılığıyla okurunu etkilemeye, kendi bakış açılarını onlara dayatmaya çalışırlar; metinlerini örerken gizli ya da açık bir yönlendirme çabasına girerler.

Gezi yazıları bir gözlem sonucu oluştuğundan doğrudan gezginin gözünün ürünüdürler. Bu göz ile 'öteki'nin mekânını dolaşan yazar metnin içinde kendi 'göz'ünün de ipuçlarını verecek imgelere yer verir. Bu metinlerde 'öteki'nin imgesi ve bizim durumumuz yazarın kendi gözlemleri ve biyografik arka planı ile kurulur. Metin örülürken elbette dönem paradigması ihmal edilmez.

Meşrutiyet döneminde Avrupa'yı anlatan gezi kitaplarını incelediğimiz bu çalışmada, gezgin yazarların oto-oryantalist söylemlerini metnin içine nasıl yerleştirdiklerini, 'öteki'nin bayındır memleketi karşısında 'biz Şarklıların' ne perişan bir halde olduğumuzu anlatan ifadeleri nasıl bilinçli kullandıklarını, dönemin başat paradigması olan Batıcılığın övgüsü adına Doğu'nun yergisinin ne boyutlara ulaştığını tespit etmeye çalıştık. Bununla birlikte dönem gezginlerinin bir kısmında özellikle savaş ortamının getirdiği düşmanca söylemlerle oluşan oksidentalizm örneklerini de gördük.

Bilindiği gibi II. Meşrutiyet dönemi(1908-1923)¹ hemen her açıdan büyük bir kargaşanın yaşandığı-İlber Ortaylı'dan mülhem söylesek-imparatorluğun en uzun on beş yıldır. Bu dönem, siyasi çalkantıların, parlamenter demokrasinin, seçimlerin, askeri darbelerin, Balkan Savaşlarının, I. Dünya Savaşının ve nihayet Kurtuluş Mücadelesinin yaşandığı dolu dolu-çoğunlukla acı dolu-bir on beş yıldır. Daha meşrutiyet kavramının bile halk arasında doğru dürüst bilinmediği bu dönemde, iyi şeylerin olacağı ümidiyle sevinç içinde sokaklara dökülen halk, geleceğin ne acılara gebe

¹ Kaynaklar II. Meşrutiyet dönemini 1908-1918, 1908-1922, 1908-1923 gibi farklı tarihler arasında göstermektedir. Biz edebiyat çevrelerinde daha yaygın kabul gören 1908-1923 arası tarihi meşrutiyet dönemi olarak almayı uygun gördük.

olduğunu henüz bilmemektedir. Mehmet Akif, meşrutiyetin ilanından sonra İstanbul sokaklarını anlattığı hiciv dolu şiirinde:

*Eli bayraklı alaylar yürüyor dört keçeli;
En ağır başlısının bir zili eksik, belli!
Ötüyor her taşın üstünde birer dilli düdük.
Dinliyor kaplamış etrafını yüzlerce hödük!
Kim ne söylerse, hemen el vurup alkışlanacak...
—Yaşasın!
—Kim yaşasın?
—Ömrü olan.
—Şak! Şak! Şak!
Ne devâirde hükûmet, ne ahâlîde bir iş!
Ne sanâyi, ne maârif, ne alış var, ne veriş.
Çamlıbel sanki şehir: Zabıta yok, rabıta yok;
Aksa kan sel gibi, bir dindirecek vasıta yok. (Ersoy 1994, 346)*

diyerek keskin zekasını ve sanatçı gücünü göstermekle kalmaz, dönemin kaotik ve rasyonaliteden uzak yapısını gözler önüne serer.

Kimi böylesi karmaşık siyasal ve sosyal bir ortamdan kaçmak için, kimi görevli olarak, kimi de sırf gezmek amacıyla yurt dışına çıkan dönem yazarlarının kendi gözlemleriyle oluşturdukları meşrutiyet dönemi gezi kitapları, dönemin karmaşık kafa yapısından nasibini almış görünmektedir. ‘Öteki’ni algılamada ortak bir paydada buluşamayan yazarlar eserlerinde kimi zaman pesimist kimi zaman da optimist bir görüntü çizerler. Osmanlı’nın yıkılış sürecinin tüm çıplaklığıyla görüldüğü bu eserlerde yıkılışı durdurmak amacıyla ortaya atılan düşünceler ‘öteki’ üzerinden teklif edilmektedir. Bu teklifte ‘öteki’ kimi yazarın elinde fetişleştirilmekte kimi yazarın elinde ise şeytanlaştırılarak reddedilmektedir.

Meşrutiyet döneminde yapılan yolculukların büyük bölümünün yönü daha önceki dönemde de olduğu gibi yine Avrupa’dır. Tespitlerimize göre bu dönemde yazılan/basılan toplam kırk gezi kitabının on altısı Avrupa’ya yapılan gezileri anlatmaktadır.²

² Gezi kitapları ve hatıra kitapları bibliyografyaları ile önemli kütüphaneler taranarak 1908-1923 arası dönemde biri yazma diğerleri basma eser olmak üzere toplam kırk gezi kitabının varlığı tespit edilmiştir. Bibliyografyalarda gezi kitabı olarak geçen ancak okunduğunda gezi kitabı olmayan birkaç eser incelemeye dâhil edilmemiştir. Örneğin Ali Fahri’nin ‘*Elvâh-ı Siyâh*’ı, Ali Kemal’in ‘*Ömrüm*’ü, yazarı söylenmeyen ancak okuduğumuzda Mustafa Fazıl Paşa’nın Sultan Abdülaziz’e yazdığı ‘*Paris’ten Bir Mektub*’unun 1326 tarihli baskısı olan eser, Romanya’ya yapılacak bir gezinin broşürü olan ‘*Romanya Seyahati*’ (1912), Nurettin Tevfik’in ‘*Menfadan Avdet*’i incelemeye dâhil edilmemiştir. Aynı zamanda bu dönemde ikinci baskısı yapılan Ali Kemal’in ‘*Paris Musahabeleri*’ ile Tunalı Hilmi’nin ‘*Makedonya’sı*’ dönem paradigmasını yansıtmayabilir endişesiyle inceleme dışı tutulmuş; bibliyografyalarda adı geçen ancak hiçbir yerde bulunamayan Hasan Bahri’nin ‘*Avrupa’da Türk*’ (İstanbul-1327), Sadri Maksudi Arsal’ın ‘*Anglige Seyahat*’ (Kırım-1912), Refik Nevzat’ın ‘*Seyahat-i Hazıra-i Meşume*’ (Paris-1911) kitapları da incelenememiştir. Gezi ve hatıra kitapları bibliyografyaları için bkz. Baki Asiltürk ‘Türk Edebiyatında Gezi Kitapları Bibliyografyası’ *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 2, İstanbul 2000, s.209-240, İbrahim Olgun, ‘Gezi Kaynakçası’, *Türk Dili Gezi Özel Sayısı* Mart 1973, s.717-726, Nurullah Çetin, ‘Türk Gezi Edebiyatına Genel Bir Bakış’, *KIBATEK Gezi Edebiyatı Sempozyumu Kitabı*, Ankara 2006, s.17-42, Murat Hanılçe, ‘II. Meşrutiyet Dönemine Dair Hatırat Bibliyografyası Denemesi’, *bilig Güz/2008*, s. 147-166

Bir gezginin kendisini ‘öteki’nin mekânında bulduğu andan itibaren gördüğü farklılığı şaşkınlığını yaşaması olağan bir durumdur. Hele bu yolculuk bir başka medeniyetin mekânına yapılmışsa şaşkınlık daha da normal olacaktır. Karacaoğlan’ın ‘İndim seyran ettim Frengistanı/İlleri var bizim ile benzemez/Levin tutmuş gonceleri açılmış/Gülleri var bizim güle benzemez

Seyr edüben gelir Karadeniz’i/Kanları yok sarı sarı benizi/Öğün etmiş aşı kara domuzu/Dinleri var bizim dine benzemez (Öztelli 1959, 111) dörtlükleri ile Ziya Paşa’nın meşhur beytinde görülen şaşkınlık hali yani diyar-ı küfrün beldeler kâşaneler dolu yapısı ile mülk-i İslam’ın viraneler dolu hâli arasında ortak bir ‘öteki’ şaşkınlığı vardır. Ancak bu şaşkınlığın farklı bir yapısı daha vardır ki bu da sonrakinin geri kalmışlık psikolojisinin bir ürünü olmasıyla ilgilidir. Karacaoğlan’ın yer yer eşit konumdan, yer yer de yukarıdan bakan reddedici ‘öteki’ söylemine karşın, Ziya Paşa’nın ‘şok’unda altta olma, geride kalma psikolojisi belirgin biçimde görülmektedir. Kuşkusuz bu, dönem farkı ile beraber güç farkıdır. Karacaoğlan ile Ziya Paşa arasındaki iki yüz yıl, Osmanlı’nın aleyhinde geçmiş uzunca bir zaman dilimidir. Söylemin değişmesi gücün azalmasıyla doğrudan ilgilidir.

Ancak aynı dönemde yaşayıp aynı coğrafyayı dolaşan iki gezgin arasında Karacaoğlan ile Ziya Paşa farkının yaşanması çok daha farklı nedenlerde aranmalıdır. Daha önce de vurgulandığı gibi meşrutiyet dönemi, kafaların son derece karışık olduğu, kaotik bir dönemdir. Gezgin, dolaştığı coğrafyayı sadece gözleriyle gözlemez, kafasını da işin içine katar. Bu yönüyle meşrutiyet dönemi gezginlerine bakıldığında hem Ziya Paşa’nın yaşadığı şok hâline benzer bir durumun devam etmekte olduğu, hem de ötekini reddedici, aşağılayıcı bir durumun onun yanı başında yaşam alanı bulabildiği görülmektedir. Gezginlerin, imparatorluğun bu son on beş yılında Batı karşısında sevgi ile nefret gelgitleri yaşadıkları dikkatlerden kaçmamaktadır.

Biz bu çalışma esnasında incelediğimiz eserlerde, bir kısım yazarların geri kalmışlığı Şarklılığa bağladıklarını, Şarklılığı üzerine yapılmış ve kurtulması mümkün olmayan bir ur gibi gördüklerini, böylelikle Batılı oryantalistlerin etkisinde kalarak nesnellüğün çok dışında kaldıklarını düşünüyoruz. Avrupa’yı anlatan gezi kitaplarının bir bölümünde daha oryantalizmin adının bile bilinmediği bir dönemde yazarların kendi kendilerini oryantalize etmelerinin, bu geri kalmışlık hâlinin toplumun genlerinde içkin bulunduğunu düşünmelerinin, Batı karşısındaki teslimiyetçi tavırlarının dolaylı yoldan manda fikrine hizmet ettiğini öngörmekteyiz.

Bir kısım yazarlarda ise öteki’ne ait sürekli olumsuz imgeler üretilerek onun reddedildiğini, aşağılandığını böylelikle oksidentalist söylemler geliştirildiğini düşünmekteyiz. Bu söylemleri besleyen unsurların dönemin savaşları ve yazarların kişisel tercihleri olduğunu söyleyebiliriz. İki karşıt durum arasında kalan kimi objektif yazarların ise suya sabuna dokunmadan öteki’ni ve biz’i değerlendirdiklerini gözlemlemekteyiz.

İncelememize geçmeden önce hakkında epeyce bir literatür oluşan oryantalizm ve kendi kendini oryantalize etme anlamında kullandığımız oto-oryantalizm kavramları ile oryantalizmin cılız karşıtı oksidentalizm hakkında kısaca bilgi vermek istiyoruz.

Bilindiği gibi oryantalizm kavramını günümüzdeki yaygın kullanılan anlamıyla yani sömürgecilik sonrası Batılı beyaz adamın Doğu toplumları ve kültürlerine yönelik ötekileştirici, küçümseyici, önyargılarla dolu bakışlarına işaret eden anlamıyla kullanan ilk önemli düşünür Edward Said’dir. Said, kavramı bu anlamıyla kullanarak 1978’de ‘*Oryantalizm*’ adıyla bir kitap yayımlamış ve bu eser dünya kamuoyunda çığır açıcı temel bir eser olarak kabul görmüştür.

Said’e göre oryantalizm, Batı’nın Doğu üzerinde tahakküm kurmak, onu kendi çıkarlarına göre yeniden yapılandırmak amacıyla geliştirdiği bir yol olup, Doğu’yu Batı’nın kendi gözüyle tanımlayarak inşa ettiği, pek çok disiplinin katkılarıyla gelişen bir uğraşı alanıdır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

Said, 'Doğu'nun çok eski çağlardan bu yana garip yaratıklarla dolu, şaşırtıcı anılar ve görüntüler taşıyan ve doğaüstü olaylarla bezenmiş bir fanteziler dünyası olarak Avrupalılar tarafından yaratıldığını' söyler. (Said 1998, 11) Batı'nın Doğu'ya olan bu ilgisi sömürgecilik sonrası faaliyetleri ve sonrasında daha da artmıştır çünkü Doğu artık sadece yakın bir komşu olmakla kalmaz Batı'nın en geniş ve en zengin sömürgelerinin bulunduğu mekân hâline gelir. Bunun da ötesinde Doğu, fikirleri, hayalleri, kişiliği ve deneyleri ile kontrastlar yaratarak Avrupa'nın ya da Batı'nın tarifini kolaylaştırmaktadır. Böylelikle 'Avrupa sadece şekil olarak ele aldığı alçaltılmış ve saptırılmış bir Doğu kavramı ile kendi kültürünü belirlemekte ve güçlendirmektedir.' (Said 1998, 15)

Batı on sekizinci yüzyılın sonlarından itibaren Doğu'yu tanımak amacı ile yola çıkmış ve hegemonyasının genel şemsiyesi altında tüm güçlerini kullanarak Doğu'ya dalmıştır. Bu sırada akademik çalışmalar, başarılı gayretlerle Doğu'nun gerçeklerine uydurulmuş müzelerde sergiler düzenlenmiş; kolonilerdeki yönetim şekilleri yeniden ele alınmış; yeni ve modern bürolar kurulmuş, antropoloji, biyoloji, lingüistik teorileri yeni fikirlerle süslenmiş, insanlık ve evren üzerine ırklara ve tarihe dayalı nazariyeler ortaya atılmış, ekonomik ve sosyal yeni görüşler, devrim, kültürel kişilik, ulusal karakter ve din üzerinde yepyeni düşünceler doğmuştur. Üstelik bütün bunlar Batı'nın Doğu üzerinde imal ettiği hayaller dünyasının sınırları içinde varlık kazanmıştır. O hayaller dünyası ki temelinde Batı'nın sadece üstünlük duyguları yer almaktadır. (Said 1998, 20)

Said, oryantalizmin Avrupa'nın havadan bir uydurması olmadığını, birkaç neslin birlikte çalışarak uzun yatırımlarla meydana getirdiği önemli bir doktrinler ve uygulamalar paketi olduğunu söyler. 'Devam eden bu yatırımlar yüzünden Doğu, Batılının vicdanında yer tutabilmek için, bir bilgi sistemi olarak oryantalizmin süzgecinden geçmek zorundadır.' (Said 1998, 18)

Said'e göre oryantalizmden söz açmak, genelde İngiliz ve Fransız uygarlığının bir hareketi, zaman zaman insanların hayal güçlerini dahi aşabilen davranışlar, Hind ve tüm Doğu ülkelerinin yaşadıkları çağlar, kutsal kitaplarda adı geçen ülkeler, baharat ticareti, sömürgelerde kullanılan silahlar ve uzun sömürgecilik yüzyılları, şaşırtıcı bir bilimsel araştırmalar kitaplığı, oryantalizm konularında sayısız bilim adamı, profesyonel oryantalistler topluluğu, Doğu fikirlerinin bir araya gelişinden doğan karışık düzen, Doğu despotizmi, Doğu'nun göz alıcı güzelliği, Doğu'nun acımasızlığı; Doğu'nun duyarlılığı gibi çelişkili kavramlar, sayısız tarikat ve yollar, felsefe akımları, Avrupa'nın günlük yaşamı içinde faydalanılmaya çalışılan Doğu hikmeti ve düşüncesi gibi konulardan söz açmak demektir. (Said 1998, 15)

Yine Said, Doğu ve Batı arasındaki ilişkiyi her şeyden önce bir güç ve üstünlük ilişkisi olarak görür. Oryantalizme devamlılığı ve gücü veren Batı'nın hegemonyası veya kültürel hegemonyasının yan etkileridir. 'Biz Avrupalılar' ve 'Avrupalı olmayanlar' şeklinde özetlenen bu fikir bir beraberlik duygusu olduğu kadar Avrupa'nın Avrupa içinde ve dışında kurduğu hegemonyanın ifadesi ve kendi kültürünün temelidir. Bu temel Avrupa'nın, Avrupalı olmayan bütün diğer kültürlerden ve halklardan daha yüksek olduğu esasına dayanır.' (Said 1998, 19)

Said'in ortaya attığı bu tür oryantalizm küresel anlamda büyük bir güç ve etkiye sahip olmuştur. Nitekim bu güç altında ezilen ve alternatif bir tez üretemeyen Şark, bir zaman sonra oryantalist söylemlere inanmış, o da Şark'ı gerçekten bir alt sınıf insanların ortak mekânı olarak algılamaya başlamıştır³. Oryantalizm, Ulaş'ın da ifade ettiği gibi 'Batıda üretilen, şekillendirilen ve

³ Said, 'Kültür ve Emperyalizm' kitabında İngiltere'nin 1930lu yıllarda Hindistan gibi 300 milyon nüfuslu bir ülkeye, 60.000 asker ile çoğu işadami ve din görevlisi olan 90.000 sivilin desteğinde yalnızca 4000 devlet memuru yerleştiğini belirterek İngilizlerin Hindistan'ı sömürmek ve varlığını orada sürdürmek için nasıl bir irade ve özgüven hatta küstahlık gösterdiğini anlatır. (Said 1995, 47) Bu kadar orantısız bir güç karşısında Hintlilerin direniş gösterip İngilizleri kovmalarında yerel halkın kendi kendini oryantalize etmelerinin de etkili olduğu fikri akla gelmektedir. Kurulan

temsil edilen Şark imgesinin, bu kez bizzat Şark tarafından benimsenerek kendi kendini çözmede ve kavramada bir kaynak, bir rehber, bir anahtar olarak kullanılmasını' (Uluç 2009, 181) doğurmuştur. Oto-oryantalizm tam da bu anlama karşılık gelir. Oto-oryantalizm kendi kendini oryantalize etme, bireylerin ve toplumların kendilerini, kendilerine ait olmayan fikirler aracılığıyla anlamaları ve anlamlandırmaları demektir. Yine Uluç'un ifade ettiği gibi 'bu bir kendine yabancılaşma ve kendi kendisinin ötekisi hâline gelme sürecidir.' (Uluç 2009, 204) Oryantalizm o denli başarılı bir çalışma üretmiştir ki sonuçta oto-oryantalizm ortaya çıkmış, Şarklılar da kendilerinin 'gerçekten Şarklı' olduklarına kanaat getirmişlerdir.

Oto-oryantalizmin bu anlamda en tehlikeli yanı kuşkusuz insanın kendisini yabancılaştırmasına hizmet ettiği zaman ortaya çıkmaktadır. Josep Fontana Avrupalı olmayan halkların sonunda, onlara yüklenen yanlış kimliklerle birlikte, onların yaratılmasına temel oluşturan masalı kabul etmek noktasına varmalarını eleştirir. Böylece bu halkların kendi geçmişlerinden koştuklarını ve yaşadıkları sorunların gerçek niteliğini kavramalarını önleyeceğinin farkına varmaksızın, Avrupalıların kendilerine yutturduğu geçmişe eleştirel bir yeniden bakışı onun yerine geçirdiklerini belirtir. (Fontana 2003, 131) Benzer eleştiri, yazılarında sıkça kendi kendini oryantalize etmeden bahseden Hilmi Yavuz'dan gelmektedir. Yavuz, 'Batı bizi 'Öteki' olarak zihnen temellük ederken, biz daha da ileri gidiyor ve kendimizi 'öteki' olarak temellük etmeye başlıyoruz. Batı bizi nasıl anlıyorsa, biz de kendimizi onların bizi anladığı gibi, işte tastamam öyle anlamaya çalışıyoruz.' (Yavuz 1999, 27) diyerek oto-oryantalizmin ruhuna gönderme yapar. Ona göre yerli oryantalizm, aynı tarihi taşıyan özneler olarak insanların, birbirlerine öteki muamelesi yaptıkları bir tuhaf yabancılıktır. Yerli oryantalist aydın da batılı oryantalist gibi düşünür. Hilmi Yavuz, yerli oryantalistte ayrıca "yabancılaşmış sömürge entelektüeli" (Yavuz 1999, 65) demek ve yerli oryantalisti, bilinç ayniyetini kaybetmiş ve kimliksizleşmiş (Yavuz 1999, 27) olmakla suçlamaktadır. Kimlik krizine tutulan yerli oryantalist aydın, kendi geçmişimizi öteki, ötekini de kendimiz olarak tanımlamaya başlamıştır. Yavuz'a göre son iki yüz yıllık Batılılaşma serüvenimize baktığımızda sonuç oryantalizmdir. Biz Avrupalılaşmayı, Aydınlanma düşüncesini temellük etmek olarak algıladığımız için geldiğimiz nokta itibariyle Batılılaşmadık, sadece oryantalistleştik. (Yavuz 1999, 44)

Oksidentalizme gelindiğinde ise onun kısaca oryantalizmin karşıtı olduğu söylenebilir. Oryantalizm, Batı'nın Doğu hakkında geliştirdiği bir söylem olduğu gibi oksidentalizm de Doğu'nun Batı hakkında geliştirdiği-daha doğrusu adamakıllı geliştiremediği-bir söylemdir.

Oksidentalizm terimine 2004 yılında yazdıkları 'Occidentalism: the West in the Eyes of its Enemies (Garbiyatçılık: Düşmanlarının Gözünde Batı)' kitabıyla popülerlik kazandıran Ian Buruma ve Avishai Margalit oksidentalizmi, 'Batı'nın düşmanlarınca insanlık dışı resmedilişi' (Buruma-Margalit 2009, 12) olarak tanımlarlar. 'Garbiyatçılığın içindeki Batı görüşü, karşıtı olan Şarkiyatçılıktaki en kötücül özelliklere benzer şekilde, insancılığın içinden insanı silmeyi hedeflemiştir. Şarkiyatçılıktaki bazı önyargılar Batılı olmayan insanları olgun birer insan olarak görmekten uzaktır ve onları çocuk zekâlı varlıklar olarak görür ve daha önemsiz bir topluluk muamelesi yapar onlara. Garbiyatçılık da en az bu kadar indirgemecedir bağınazlığıyla; Şarkiyatçılık görüşünü ters yüz eder. Bütün bir toplumu ya da uygarlığı ruhsuz, sapkın, paragöz, köksüz, inançsız, duygusuz parazitler topluluğuna indirgemek entelektüel yıkıcılığın bir biçimidir.' (Buruma-Margalit 2009, 16) diyen yazarlar, oksidentalizmin, köksüzlük imgesiyle, kibirliliğiyle, açgözlülüğüyle, hoppa kozmopolitliğiyle şehir'e; bilim ve akılcılıkta kendini gösteren Batı

onlarca dernek ve akademi ile yazılan binlerce kitap nihayet Şarkı da etkilemiş, Şark'ta 'Biz adam olmayız.' fikrini yaygınlaştırmış, Hintliler de bundan nasibini alarak üstün gördükleri İngiliz ırkı karşısında kendi özgüvenlerini kaybederek teslimiyet göstermişlerdir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

düşüncesine; kendini feda etmekten çekinmeyen kahraman karşıtı olan yerleşik burjuvaya ve saf inanca dünyada yer açabilmek için kafası ezilmesi gereken kâfirlere karşı düşmanlık beslemek şeklinde nefret zincirleri oluşturduğunu belirtirler. (Buruma-Margalit 2009, 16)

Âlim Arlı, oryantalizmin en azından 1312 Viyana Konsili kararlarıyla başlayan yedi yüz yıllık bir akademik mirasının mevcut olduğunu, oksidentalizmde ise bu kadar köklü ve sistematik bir iç işleyiş ile mantıksal bütünlük olmadığı için onu oryantalizmin simetrisi olarak adlandırmanın mümkün olmadığını belirtir. (Arlı 2009, 60) Gerçekten de oksidentalizm oryantalizmle karşılaştırılmayacak kadar cılız bir söylemdir. ‘Oksidentalizm dağınık ve apolojetik yönleri güçlü bir zeminden konuşurken, oryantalizmin hâkim söylemi sistematik ve dışlayıcı olan bir zeminden hareket etmektedir. İki söylem biçimini birbirinden ayıran en temel fark Batı’nın emperyalizm tecrübesinin oryantalizmi şekillendirmesinden kaynaklanmaktadır.’ (Arlı 2009, 73)

Arlı’ya göre oksidentalizmin oryantalizmle hiçbir zaman karşılaştırılmayacak özelliği, onun emperyal bir siyasetin aleti ve üreticisi olmamasıdır. Oksidentalizm, daha çok bir bilişsel travma ile başa çıkmaya çalışan bir söylemdir. Bu anlamıyla da oryantalizmin narsisizminden uzak, belirli düzeyde bir simgesel şiddetle de yüzleşmiş olan bir tarihi sürecin ürünüdür. (Arlı 2009, 78)

Oksidentalizmin iki şaşırtıcı yanı vardır ki bunlardan birincisi onun ilk defa Batı tarafından icat edilmesidir. Buruma ve Margalit’e göre kapitalizm, Marksizm ve daha pek çok modern ‘izm’ gibi ‘Occidentalism’ de, dünyanın başka yörelerine ihraç edilmeden önce Avrupa’da doğmuştur. ‘Batı, Aydınlanma’nın ve onun laik, liberal filizlerinin fişkırdığı topraklar olduğu kadar, zehirli panzehirlerinin de sık sık boy gösterdiği bir yerdir. Bir bakıma Garbiyatçılık, Fransa’dan Tahiti’ye ihraç edilen renkli tekstil ürünlerine benzemektedir. Gauguin ve benzerleri, yerlilerce giysi seçilen bu kumaşları tropiklerin egzotizminin örneği diye tanımlamışlardı.’ (Buruma-Margalit 2009, 12-13)

Yazarlara göre Batı’nın kent yaşantısındaki ahlak düşüklüğü, paranın ön plana alınması, maddeleşmiş insan ilişkisi çok eskiden beri bizzat Batılılar tarafından dile getirilmiştir. ‘...Şehirlielerin hepsi yalancı görüntüsü yansıtır. Juvenalis’in eski Roma’yla ilgili yergilerinde, şehrin, yağmacıların, hırsızların ve tacirlerin imparatorluğun her köşesinden gelip doluştuğu bir yer olduğunun kanıtına şu dizelerde rastlarız: *Ne yapabilirim ki bu Roma’da ben? Öğrenemedim bir türlü yalan söylemeyi.*’ Roma, Juvenalis’e göre öyle bir şehirdir ki *bütün tanrılar içinde en fazla ‘Refah’ önünde eğilir başlar.*’ (Buruma-Margalit 2009, 22)

Buruma ve Margalit, Juvenalis’ten sonra da pek çok düşünür ve yazarın büyük şehirleri insanlık dışı, sapkın hayvanların toplandığı, şehvetin sömürdüğü bir yer olarak gördüğünü örnekleriyle anlatırlar ve oksidentalizmi besleyen kaynakların bu ahlaksız kent imgesinin etrafında geliştiğine işaret ederler. Kuşkusuz, Batı bir kent medeniyetidir ve bazı kesimler tarafından kente bu denli nefret duyulması Batı’ya ve Batı yaşantısına nefret duyan oksidentalizmin kökenini oluşturmaktadır.

Oksidentalizmin ikinci şaşırtıcı yanı en radikal oksidentalistin bile Batı’dan bütünüyle azade olamamasıdır. Arlı’ya göre oksidentalist söylemde Batı, Doğu’nun hem kültürel aidiyetindeki çatlağı yaratan ve değişme olgusunun merkezi referansı olan mekân, hem de çatlağı kapatmak için tarihi tecrübesinin teknik boyutu ithal edilmek zorunda kalınan ancak kendi kültürünün korunması yoluyla aşılabacağına inanılan bir makro ideolojidir.’ (Arlı 2009, 69) Bu durum oksidentalizmin Batı’yı bütünüyle reddetmediğini, ondan hem nefret hem de istifade etme durumunda kaldığını gösterir. ‘Oksidentalizm bir akademiden ve tüzel kişilikten mahrum olduğu için Batı’ya yönelik geliştirdiği duyarlılıkları oryantalizmin söylem biçimi üzerinden olacaktır. Gelinek nokta, oksidentalizmin tüm hayatıyetini, oryantalizmin kavram sistemi içinde korumacı bir psikolojiyle konumlanarak kazandığını göstermektedir. Cari oksidentalist söylem, bir tepkiden ve gündelik

Turkish Studies

toplumsal sorunlarla ilgili derinliksiz bir söylem alanı yaratmaktan başka, önemli bir işlev yüklenmemektedir çünkü oksidentalizmin mantığında tüm yollar Roma'ya çıkmaktadır.' (Arlı 2009, 69)

Oksidentalizmi özetleyecek olursak, 'Batı-dışı kültürlerin aydınlarının Batı'yla ilgili gözlemlerine, anti-sömürgeci söyleme ve kendi kültürel özelliklerine atıflar üzerinden kalkarak varılan Batı ile ilgili söz yapılarıdır.' (Arlı 2009, 62) Bu söz yapıları ise oryantalizm kadar tahripkâr bir söyleme sahip değildir. 'Oksidentalizm bir savunma hali olup özünde temel olarak hiçbir yıkıcılık ve saldırganlık taşımaz.' (Arlı 2009, 73)

Bu girişten sonra, meşrutiyet döneminde yayımlanan, Avrupa'yı anlatan gezi kitaplarındaki oto-oryantalist ve oksidentalist söylemleri incelemeye geçebiliriz.

1-Oto-Oryantalist Söylemler:

Kuşkusuz, yerel olanın kendi yerel yaşantısını, kültürünü, değerlerini, mekânını, insanını sevmesi, onlara sahip çıkması; aynı zamanda kendi kültürünü evrensel kültür olarak görmek istemesi, son derece normaldir hatta eşyanın tabiatının gereğidir. Ancak farklı bir kültüründen gelenin, başka bir yerel kültürün hemen her şeyine hayran olması, onda pek çok üstün yön görmesi, üstelik onu evrensel kültür gibi görmek ve göstermek istemesi şaşırıcı, aynı zamanda düşündürücüdür. Meşrutiyet döneminde gezi kitabı yayımlayan bir kısım Türk gezgininin, Avrupa kültürüne, insanına, coğrafyasına, mimarisine, teknolojisine hayran olması, tek doğru olanın sadece ve sadece 'Avrupa'da olduğunu imlemesi, bunu yaparken de kendi insanını ve kültürünü hep geri ve aşağı görmesi onları oto-oryantalist yapmaktadır. Sanki Batılı oryantalistlerin söylediklerini tasdik etmek için Avrupa'yı gezmiş olan bu gezginler, 'onlar'a yakın, 'biz'e uzak durmakta; onları yüceltip bizi alçaltmaktadırlar.

İncelememize geçtiğimiz zaman ilk dikkatimizi çeken şey meşrutiyet dönemi Türk gezginlerinin Şark algısının daha geniş bir coğrafyayı kapsadığını görmek olmuştur. Bu dönemde Şark onlara göre sadece Asya coğrafyası değil, Türkiye'den Batı'ya doğru taşarak Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan, Macaristan, Makedonya gibi Doğu Avrupa ülkelerini de içine alan daha geniş bir alandır. Şarklılığın sindiği bu coğrafyaların en önemli özelliği elbette hepsinin bir zaman Osmanlı toprağı olmasıdır. Gezginin dolaştığı bu coğrafyalarda Şark'a mahsus geriliği, pisliği, düzensizliği, karmaşayı görmesi hepsinin dokularına sinen bir Şarklılık ruhunu varsaymasından kaynaklanır. Eserlerdeki farklı imgeler, Batı Avrupa'nın çok gelişmiş toplumlarına karşın hemen aynı özelliklere sahip Doğu Avrupa toplumlarının geri kalmışlığını, buraların Osmanlı gibi bir Şark imparatorluğunun egemenliği altında kalmış olmalarının sonucuna- açıkça söylemese de dolaylı yoldan- işaret eder.

Yukarıda bahsedilen imgelerin en açık biçimde görüldüğü yazarlardan biri kuşkusuz Ahmet İhsan'dır. Servet-i Fünun dergisinin sahibi ve aynı zamanda matbaasıyla matbuat dünyasına önemli hizmetleri dokunan bu yazarın 1911 yılında yayımladığı 'Tuna'da Bir Hafta' adlı gezi kitabı 'öteki' ile Şark'ın karşılaştırıldığı, Şark'ın ezilip Garb'ın yüceltildiği ifadelerle doludur.

Ahmet İhsan, 1911 yılındaki Tuna yolculuğuna Almanya'nın Passau kentinden başlar ve yolculuk Romanya'nın Köstence şehrinde sona erer. Bu gemi yolculuğu esnasında tuttuğu günlük notlarında daha çok Balkan coğrafyasına ve insanına yer verir.

Yolculuk notlarına önce Münih'ten Passau'ya trenle yapacağı yolculuğu anlatarak başlayan yazar, bu Alman tren istasyonunda gördüğü düzeni söylemeden geçemez. 'Eşyalarımı vezin ve kaydettirdiğim zaman gördüğüm bir hâli asla unutacak değilim.' (Ahmet İhsan 2007, 504) diyen yazar, istasyonda önce herkesin eşyasının tartıldığını, sonra eline bir kâğıt verildiğini, bu kâğıdın üzerinde yolcunun gideceği yer ile eşyasının ağırlığının yazıldığını, bu kâğıtla bilet alma yerine

gidilip yola ve eşyanın ağırlığına göre ücret verilerek bilet alındığını anlatır. ‘Yüzlerce yolcu burada toplanmış idi, fakat üst üste yığılmış değillerdi. Onlar vezin ve kayıt masasının başından itibaren teker teker sıralanıp bilet gişesine gidiyorlar ve asla sırayı bozmuyorlardı. ...Kimse sırasını bozmuyor; bir fert diğerinin önüne geçmek istemiyordu. Zaten Almanya’nın kuvveti de halkın şu intizamperverliğinden ve kanuna, usule itaat ve inkiyadından ileri geliyor.’ (Ahmet İhsan 2007, 504) diyen yazar Almanya gibi bir Batı Avrupa devletindeki düzeni zirve bir unsur olarak kullanacak, yolculuğun Şark’a doğru olan bölümünde göreceği düzensizlikleri hep bu ve benzer örneklerle karşılaştıracaktır.

Almanya gibi medeni bir memleketten Doğu’ya doğru gidildikçe manzara olumsuz bir hâl almaya başlar. Yazar bunun en belirgin örneğini vapura binen yolcularda görür. 24 Temmuz Pazartesi günü tuttuğu notlarında yazar aynen şunları söyleyecektir:

Viyana’dan vapura rakip olan yolcuları gözden geçiriyordum... Güğerte ve kamarada birkaç takım gördüm ki bunların söyledikleri lisandan Sırp veya Bulgar oldukları anlaşıldığı gibi kıyafetleri tetkik olununca dahi arkalarındaki Avrupa libasına yabancı buldukları görülüyor idi. Hele içlerinde bir tanesi pek genç idi. Bu bir delikanlı idi. Arkasında resmi gündüz ziyafetlerine mahsus siyah smokin ceket, onun altında siyah önü kesik yelek ve bacağına renkli bir pantolon (!) ayağında sarı bir potin vardı. Pantolonun aksam-ı süfliyesi lime lime adeta dantelâ halinde olduğu gibi beyaz bir gömleği de gümüşî rengi almıştı. Sirklerde maskaraya çıkar gibi bu delikanlının şu kıyafet-i acibesi beni güldürüyor, kendisi gibi birkaç tanesiyle birleşip konuştukları ve gülüştükleri memalik-i Şarkîye halkına mahsus teklifsizlikleri⁴ gösteriyorlardı. Konuşurken bağrışıyorlar, birbirleriyle el şakası ediyorlar; bilâperva yerlere tükürüyorlar. İçtikleri sigaraları güğerte üzerinde ayakları altında eziyorlar idi. Bu gibi harekât ve ahval-i müessife hakikaten Şark ahalisine mahsustur; hem burada cins ve milliyet aramak beyhudedir; hep birbirimize benzeriz; cemiyetle yaşamağa alışamadığımız için mesela galebelik mahallerde bağırarak konuşuyoruz; mükâlememiz ekseriya mücadeleye benzer.’ (Ahmet İhsan 2007, 516)

Yazar bu durumun sadece Türklere mahsus olmadığını, hatta bizlerden daha fazla Rumlarla Bulgarlarda bulunduğunu belirtir. Hiç kuşkusuz, Şark’ı Doğu Avrupa ile bir bütün olarak algılamamızın bir ürünüdür bu. Yazar, görülen bütün olumsuzlukların bu coğrafyanın ürünü olduğunu ‘memalik-i Şarkîye halkına mahsus teklifsizlikler’ ve ‘Bu gibi harekât ve ahval-i müessife hakikaten Şark ahalisine mahsustur’ türünden toptancı yaklaşımlarla ortaya koyar. Bu tür toptancı ve dışlayıcı söylemler oryantalizmin özelliklerindedir. Yazarın burada, oto-oryantalist söylemlerle bağlı bulunduğu milleti özünde Şarklılık bulunduğu için alçaltması söz konusudur.

Yazara göre Tuna vapurunda Viyana’dan sonra yolcuların tavırlarındaki düzen ve terbiye azalmıştır. Yolcular salonda yaslanıp yatmakta; iskeleden satın aldıkları yemişlerin kabuklarını yerlere atmaktadırlar. Sonuçta vapur gittikçe pislenmekte ve vapurun hizmetçileri de buradaki yolculara karşı Passau’da, Viyana’da gösterdikleri ihtimamı göstermemektedirler. Yolculuk esnasında bu durum Doğu’ya gidildikçe çoğalır, Peşte’den hele Belgrad’dan sonra bütün bütün artar. ‘Artık yolcular sade Sırp ve Bulgarlardan ibaretti. Bunların kadınları rast geldikleri yerde yiyorlar, ekseriya yedikleri yerde uzanıp uyuyorlar. Vapurun o zarif ve latif salonu yirmi dört saat sonra süprüntü küfesine dönmüş idi. Vapur hizmetkârlarının da vazifelerinde ihmallerini söylemişim ki bu da cenuba doğru indikçe, şarka doğru ilerledikçe tezayüt ediyor idi.’ (Ahmet İhsan 2007, 516)

Ahmet İhsan’ın dikkati Şark ahalisinin bu kötü tavırlarına yönelmiştir. Batı’dan Doğu’ya geldikçe ortaya çıkan pislik ve Doğululara mahsus hareketler gezi kitabının en can alıcı taraflarını oluşturmaktadır. Onun bu tespitleri Batılı oryantalistlerin Doğu toplumlarına olan yukarıdan

⁴İncelemenin tamamında, vurgulanmak istenen yerler tarafımızdan çizilmiştir.

bakışlarına benzemektedir. Bir oryantalist ağzıyla söylenmiş benzeyen yukarıdaki ifadeler Şark'ı, Batı medeniyetinin tümüyle dışında kalan, sadece olumsuz özellikleriyle Batı'nın yanı başında bulunan bir mekân, Şarklıları da bu mekânın havasıyla Şarklılaşmış alt bir tür insan görmeye yatkındır. Ayrıca tıpkı Batılı oryantalistlerde olduğu gibi toptancı bir yaklaşım söz konusudur. Yazarın yolculuk esnasında kaydettiklerine bakılırsa Şarklıları tamamıyla homojen tek bir grup insan ya da millet olarak görmeye eğilimli olduğu dikkati çeker.

Ahmet İhsan'ın söylemleri bununla sınırlı kalmaz. Yolcu vapurunun Şark'a yaklaştıkça kirlenmesinden bahis açtığı ilerleyen sayfalarda vapurun tuvaletlerinin Batı coğrafyasında gayet temizken, Sırp ve Bulgar sularında kirlenmeye başladığını, vapur görevlilerinin de o pisliği arzu eden, o pisliğe tahammül eden halkı kendi haline bırakıp tuvaletleri temizlemediklerini anlatır. Daha sonra sözü Almanya'da tanıştıkları mühim bir adamın söylediklerine bağlar: 'Memleketlerle milletlerin derece-i terakki ve temeddününe, hıfz-ı sıhhatte olan riayetine bir mizan istiyorsanız gittiğiniz memleketlerde umumi helâlara bakın, derece-i terakkiyatını anlarsınız.' Ahmet İhsan önce bu söze güler ve ardından derin bir düşünceye dalarak şunları söyler:

'Vakıa bu bir hakikat idi. Bütün Almanya'yı dolaştık. Mevkiplerde, otellerde, sokaklardaki abdesthanelerde katiyen kokudan eser görmemiştik. Bu adamlar helâlarda daima su geçirmek, mecâriyi tathîr ve setretmek sayesinde abdesthanelere mahsus taaffünatı katiyen izale etmişlerdi. Sokaklardaki umumi helâlara girildiği zaman üzerindeki levhadan başka orasının ne gibi işe istimal olunduğuna delalet eden hal ve eser yok idi. Bir şu hali düşündüm. Bir de bizim memlekette, mesela İstanbul'daki cevâmi helâlarını, Bâb-ı Ali'nin ve nezaretlerin abdesthanelerini hatırladım. Malum ya, camidekilerin mevkileri elli metro uzaklardan hiss olunur. Devâir-i resmîyede helâların önünden geçerken burunları tıkamak lazımdır. Benimle mükâleme eden müdekkik zatın müstekreh olmakla beraber gayet doğru olan şu mizanını tasdik ettim. Ve o zaman teessürüm arttı. Eğer bizim derece-i terakkiyatımızı helâlarımızla ölçerlerse vay halimize!' (Ahmet İhsan 2007, 517-518)

Yukarıdaki söylemler yüzlerce yıldır Batılı oryantalistlerin söylediği, vahşi, zalim, kaba, akılsız, yabani, pis, terakki edemez Doğulu imgesine paralel bir yaklaşımın ürünüdür. Peki, yukarıda anlatılanlar yalnızca gerçekliğin sanat eserine aktarılmış hali midir yoksa yazarın hayal dünyasında önyargılarla harmanladığı bir Şarklı imgesinin dışa vurumu mudur? Serhat Ulağlı, 'İmgebilim' kitabında imge denen kavramın daha eser başlamadan önce yazarın zihninde var olduğunu, yazarın yaptığı şeyin düşünsel imgeleri edebi hale getirerek okuyucuya aktarmak olduğunu belirtir. (Ulağlı 2006, 29) Buradan yola çıkarak yazarın daha yolculuğa çıkmadan kafasında şekillenen bir Şark imgesinin var olduğunu söyleyebiliriz. Ahmet İhsan'ın yaptığı, karşılaştırma yöntemini kullanarak geri kalmış Şark imgesini açığa çıkarmak, okuyucusuyla paylaşmaktır.

Ahmet İhsan'ın yolculuğu esnasında uğradığı bir merkez olan Peşte'de nehirde birbirine bağlı dubaları görür. Bu dubalar ait oldukları memleketlerin bayraklarını taşır. Yazar pek çok millete ait olan bu dubaları bayraklarından ziyade 'heyet-i umumiyesine bakıp derhal mensup olduğu milliyeti' anlar. 'Alman ve Avusturya bandırasını hamil olanlar yeni boyanmış, her tarafta tamir görmüş, hüsnümühafaza edilmiş haldedir. Arkadaki ikametgâhın bağçesi, heyet-i umumiyesi son derece bir itina ile temizlenmiş ve tezyin olunmuştur. Bağçede zarif masa, temiz sandalyeler, beyaz örtüler, her taraf nazif ve mücella...Diğerleri ise Şark'a mahsus ihmal ve metrukiyeti ile daima pejmürde bir halde idi. Bu satırları Bulgar dubalarını tezyif maksadıyla söylemiyorum. Zira biliyorum ki mesela orada bizim dubamız olsaydı manzara-i umumiyesi ile belki daha fena bir levha teşkil eylerdik.' (Ahmet İhsan 2007, 520) Yazarın metin içinde altını çizerek gösterdiğimiz ifadeleri yine 'Şark'a mahsus' olmayı, tümüyle aynı olan olumsuz Şarklıların imgesini dillendirmektedir. Buradaki can alıcı ifade hiç kuşkusuz, 'Zira biliyorum ki mesela orada bizim dubamız olsaydı manzara-i umumiyesi ile belki daha fena bir levha teşkil eylerdik.' ifadesidir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

Burada bize/Şarklılara karşı belirgin bir önyargı ortaya konmaktadır. Her ne yapsak Şarklılıktan kurtulamayız, Şarklılık bizim ruhumuzda var anlayışı hem bir önyargıdan hem de Şarkı sürekli geriliğiyle bağdaştırmaktan ibarettir. Yazarın Şarklılar için söylemek istediği ‘Biz böyleyiz’ anlayışı, Batılı oryantalistlerin ‘Onlar öyle’ anlayışıyla tıpa tıp aynıdır. İkisinin farkı, birisini oto-oryantalistin, diğerini de oryantalistin söylemesidir. Biz’i hayalen bile olsa olumlu bir konuma koyamamak oto-oryantalizmin ilkelerinden olsa gerektir.

Yine alıntılanan bölümde yazarın betimlemenin en önemli unsurlarından ‘sıralama’ yöntemine başvurduğunu, *zarif masa, temiz sandalyeler, beyaz örtüler, her taraf nazif ve mücella* diyerek okuyucunun imgeleminde mükemmel bir öteki tertibatı oluşturmaya çalıştığını görürüz. Aktulum’un deyişiyle ‘sıralama yöntemiyle yazar gerçeğin zenginliğini aktarır. Ayrıca sıralama yöntemiyle okura her şeyi ele geçirip aktarmak, gerçeklik içerisindeki çeşitliliği sunmak uğraşındaki meraklı bir bakışın bütünlük sunma yeteneğini ortaya koymak, bir unsurdan diğerine sürekli bakışını çeviren bir yazarla yüz yüze olduğunu kanıtlamak ister gibidir.’ (Aktulum 2006, 55) Yazarın yaptığı, modern gördüğü Avrupa milletlerinin dubalarındaki tezyinatın üstün yönlerini sıralayarak zihinde olumlu bir algı oluşturmak böylelikle ‘biz Şarklılar’da olmayan, olması da pek mümkün görünmeyen bu tarz bir düzenin ‘öteki’ne ait olduğunu vurgulamaktır.

Yolculuğun Sırbistan’a yaklaşılacak yerlerinde yazar vapurdaki Sırp ve Bulgar yolcuların gittikçe artmaya başladığından bahseder. Bunların yanlarında çok sayıda çocukları, kötü giyinmiş hizmetçileri vardır. Vapurun güvertesi tamamıyla bizim Haliç vapurlarının kadınlar tarafına benzer. Çocuklar ağlar, anneleri döver, hizmetçi bağırır, ortalık pislenir. Yazar dayanamaz ve ‘*Vapurumuzda yolcuları gözden geçirdim. Baş taraf güğertesi Sırp ve Bulgar dolu; bunların pisliği son derece; yani tam Şark lakaydisi ve sefaleti.*’ (Ahmet İhsan 2007, 523) der. Burada da yazarın topyekûn bir Şark algısının izlerini görürüz. Ona göre tüm Şark lâkayd ve sefildir, bu Şark’a Sırlar ve Bulgarlar da dâhildir. Ulağlı’nın dediği gibi, ‘Bir yazar neyi nasıl anlatırsa anlatsın, ilk başta kendisini ve kendi doğrularını anlatır. Edebi metinlerdeki bu paradoksal yapı bazen yazarın bile farkında olmadan kendi nesnel gerçekliği altında oluşur.’ (Ulağlı 2006, 87) Yazarın çıkış noktası her seferinde geri kalmış Şark önyargısıdır. Belli bir önyargıyla oluşturulan edebi metinlerde gerçeklik ve gerçeğe yakınlık doğrudan yazarın algılamasıyla ilişkili olacaktır. Nitekim bu eserde yazarın bilinçaltını esir alan bir Şark imgesinin dışına çıkamadığı görülmektedir.

Yazar, Romanya’daki Demir Kapı’dan çıktıktan sonra hemen her şeyiyle Şark’a geldiğini anlar. ‘*Artık esen havadan, etraftaki ahvalden Şark’a geldiğimizi tamamen hisseyliyordum. Baş tarafta toplanmış olduklarını söylediğim Sırp ve Bulgar köylüleri gaydalarla Şark havaları çalıyorlar, rakediyorlardı.*’ (Ahmet İhsan 2007, 528) Yazar, Şark ahalisinden gördüğü Bulgarlar hakkındaki ifadelerini bunlarla sınırlamaz, perşembe günü tuttuğu notlarında şunları da ekler: ‘*...Penceremden baktım. Güğertenin bir kısmıyla yukarı çıkan merdivene nazır olan pencerenin dışarısında, yerler ve merdiven üzerleri adam dolu idi. Bunların kısm-ı azamı yüzükoyun hayvan gibi yere yatmış, horlayarak uyuyorlar, bazıları küme küme oturmuşlar konuşuyorlar. Ayaklarında mahut Rumeli çarık veya dolaması, dizlerinde galiba vaktiyle beyaz olan bir pantolon, sırtlarında müstekreh birer ceket vardı. Meğer bunlar hep Bulgar askeriymiş, gece uğradığımız Silistre’den Rusçuk’a gidiyorlarmış! Şu hayvanî manzarayı uzunca müddet temaşa eyledim. Otuz senede ortaya şayan-ı ehemmiyet bir Bulgaristan çıktı diyoruz ama onların esasını teşkil eden halk yine bildiğimiz çobanlardan ibaret! Bu da gösteriyor ki bir millet üç beş senede değil, otuz senede bile tekemmül eyleyemiyor. İşte numune ortada!’ (Ahmet İhsan 2007, 528)*

Yukarıda, özellikle de altını çizdiğimiz cümlelerde oluşturulan olumsuz Bulgar imgesi hiç şüphesiz onların Şarklılığıyla ilgilidir. Yazarın, hem konuşmalarındaki şamatayla hem kıyafetlerindeki pislik ve düzensizlikle hem de uyumlarındaki medeniyet dışı tavırları, horlamalarıyla tam bir Şarklı olarak gördüğü Bulgarları sadece vapurdakilerle değerlendirip halkın

Turkish Studies

tamamına yönelik bir yargıya varması, onların tamamını ‘bildiğimiz çobanlardan’ ibaret görmesi hiç de yabancı olmadığı toptancı oryantalist bakışın bir örneğidir.

Yine yazar, hayvan gibi yüzükoyun yere yatan bu Bulgar askerlerinde intizamdan eser görmez. Hiçbirisinin pantolonu ceketine uymuyordur; ayakkabıları eski ve boyasızdır, göğüsleri açık, vaziyetleri gayet edep dışıdır; yüksek sesle konuşup bira içerler; hiçbirisinde Almanya ve Avusturya’da gördüğü askeri terbiyenin eserini göremez. Bunların bazıları kanepelerin üstüne yayılmış ve ayakkabılarını çıkarmış son derece çirkin bir görüntü sergilerler. Yazar bu manzarayı şu cümleleriyle toparlar: *‘Hülasa kâmilin bizim Şark! Ne yapsak nafîle, Şark’ın daha adam olmasına, milel-i mütemeddiye benzemesine çok zaman ister!’*

Taner Yüzsüren ‘Kültürler ve Öteki İmgesi’ adlı çalışmasında Batılı oryantalistlerin eserlerinde Avrupalı olmayanın özelliklerini ne kadar aşağılamışlarsa Avrupalının da özelliklerini o kadar yüceltiklerini söyler. *‘Her zaman Batının değerlerine göre bir kıyaslama ve sınıflandırma söz konusu olmuştur. Bu söylemlerin çoğu Batı emperyalizmini haklı çıkarabilmek için bu kültürleri bağımlı ve yönetilmesi gereken kültürler olarak göstermekte, edebi eserlerde bile bu halklara biçilen roller sömürgeci bakış açısıyla örtüşmektedir.’* (Yüzsüren 2005, 12) demektedir. Ahmet İhsan’ın yukarıdaki ifadeleri Yüzsüren’in tespitleriyle uyuşmakta, yazarın Şark’ın kolay kolay adam olamayacağı imgesini vermesi Batılı oryantalistlere benzer bir dili andırmaktadır. Yolculuğunun Batı’da, Almanya’da, başlayan bölümünde Almanları yere göğe sığdıramayan yazar, Doğu’ya geldikçe eleştirilerini sıralar. Batı’yı ne kadar yüceltirse Doğu’yu da o kadar alçaltır.

Sömürgeci bir bakışla yeryüzünün tamamına iştahını kabartan Batı özellikle son beş yüz yıldır Avrupamerkezci bir yaklaşım güderek ‘the West and the Rest’ anlayışında olmuştur. Yazarın buradaki çıkış noktası da Avrupamerkezci bir yaklaşıma benzemektedir. ‘Milel-i mütemeddiye’ olan Avrupa ile sürekli karşılaştırılan Şark, hep geri kalmışlığıyla ön plandadır. Doğu ve Batı, yazarın gözünde iki farklı medeniyet olmaktan çıkarak alt ve üst medeniyet bağlamında bir değerlendirmeye tabi tutulur. Batı her şeyiyle üst, Doğu her şeyiyle alttır. Doğu’nun Batı’ya benzemesi ise hiç de kolay olmayacak, çok ama çok uzun yıllar gerekecektir. Yazarın medenileşmekle Batılılaşmayı aynı şey olarak görmesi dönem paradigmasıyla birebir örtüşmektedir.

Yazarın Tuna üzerindeki yolculuğu sona erdiğinde söyledikleri de olumsuz bir Şark imgesini pekiştirmeye yöneliktir. *‘Karaya ayak basar basmaz iskele başında ‘Pasaport!’ diye bağurdular; memleket-i Şarkiyede olduğumuz bir daha anlaşıldı. Avrupa’da sade gümrük muayenesi var idi. Şark’ta gümrükten ziyade pasaport aranır!’* (s. 531) Yazarın pasaportunu kontrol ettirmesi esnasında kaydettikleri de Şark’a mahsus geriliklerin, pisliğin, düzensizliklerin, insana değer vermemenin örnekleriyle doludur. Yazar uzun uzun tasvir ettiği gümrükteki kontrol olayından sonra okuyucusuna şu cümlelerle mesaj verir: *‘...anlaşıyor ya, insanlığın, hüsnümüamelenin, nezaketin ve terbiye-i medeniyenin, hele saatin, zamanın ne olduğu meçhul olan memalik-i Şarkiyedeyiz! Memurun müstekreh hali, odanın heva-yi mesmumu, muamelesindeki kabalık ve hele parmak yalamak muamelatı beni dil-gîr eyledikten sonra Avrupa’dan gelen halis bir Avrupalının nazar-ı istikrah ve nefretini kazanmamak için ne kadar temizlenmeye, terbiye görmeğe muhtaç olduğumuzu ey karin-i kiram, siz tasavvur ediniz!’* (s. 534)

Hilmi Yavuz, ‘Sömürge entelektüeli için medenileşmek, kendi ülkesini yaşanmaz, kendi halkını ise tahammül edilmez bulmak demektir.’ (Yavuz 1999, 69) der. Gerçekten de Ahmet İhsan’ın gezi kitabında oluşturduğu imgelerle kendi memleketini yaşanmaz gösterip, Batı’yı yeryüzü cenneti olarak anlatması onun da sömürge entelektüeli gibi davrandığını gösterir.

Johannes Fabian ‘Zaman ve Öteki’ kitabında, Batının antropolojiyi kullanarak yeryüzündeki milletlerin zamandaş olmadıklarını icat ettiklerini savunur. *‘Uzaktan kültür araştırması yapan*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

Amerikalı antropologlara kılavuzluk eden kültürel görecilik, antropolojinin nesnesini-Ötekini-çeşitli zamansal mesafelendirme araçları kullanarak, söyleminin nesnesi ile öznesinin zamandaş varoluşunu yadsır.’ (Fabian 1999, 77) Buna göre milletlerin kimi ileri (Batı) kimi ise (Diğerleri) geri bir dönemde yaşar. Antropoloji bunun için sistemli bir terminoloji geliştirir. ‘Vahşilik gibi bir kelimeyi ele alalım. Evrimsel söylemde teknik bir terim olarak açık anlamıyla, gelişim sıralamasındaki bir aşamayı gösterir. Ama hiçbir nominalist tekniklik derecesi bu terimi, ahlaki, estetik ve politik yan anlamlarından arındıramaz. Bunlar birikimsel olarak, arı teknik olmaktan öte her anlama gelen anlambilimsel bir işlevle sonuçlanır. Antropolojik söylemin öznesi ile nesnesi arasındaki ilişkinin bir göstergesi olarak bunun, zamansal mesafelendirmeyi dile getirdiği açıktır. Vahşilik geçmişin bir işaretidir ve etnografik bulguların antropologu vahşiliğin çağdaş toplumlarda varolduğunu söylemeye zorlaması halinde, bir tür yatay katmanlaştırma marifetiyle bu, bizim değil onların zamanına bağlanacaktır.’ (Fabian 1999, 104) Yani Batılının ‘vahşi’ olarak kavramlaştırdığı ‘farklı’ kültür, ister istemez bir alt dönemdeki/zamandaki kültürü karşılayacaktır. Buradan yola çıkarak tıpkı Batılı antropolog mantığıyla yazarımızın da ‘Şark’ sözcüğünü geri bir zaman ve ‘Şarklılığı’ geri olma haliyle özdeşleştirdiğini, kavramı sürekli geri olma haliyle kullanarak bir terminoloji oluşturduğunu, daha doğrusu Batılı oryantalistlerin oluşturduğu terminolojiye uygun davranarak oto-oryantalist bir söylem geliştirdiğini iddia edebiliriz.

Ahmet İhsan’ın incelediğimiz diğer gezi kitabı 1917 tarihli ‘*Tirol Cephesinde- Ateş Hattında*’ adlı Arap alfabeli eseridir. Önce Servet-i Fünun gazetesinde tefrika edilen bu gezi yazıları daha sonra kitap olarak basılmıştır. Ahmet İhsan bu gezisinde gazete muhabiri olarak Avusturya’nın önemli bir cephesi olan Tyrol’e gitmiş, burada müttelikimiz Avusturyalılarla ve Almanlarla ilgili izlenimlerini ve cephe hatıralarını paylaşmıştır. Toplam seksen yedi sayfa olan eserde ‘öteki’ hep olumlu sıfatlarla vardır. Nezaketi, misafirperverliği, sıcaklığı, düzen ve tertibi ile Ahmet İhsan’dan hep övgüler almıştır. Bir örnek olması açısından yazarın Viyana yakınlarındaki Rodaun hakkında söylediklerini veriyoruz: ‘*Rodaun, Viyana’nın cenup kısmını uzaktan ihata eden zümürdîn ve latif ormanların içinde ve tepecikler üstünde bir hava-yı sükûn ve huzura müstağrik bir köydür. Viyana’nın kısm-ı haricisine 10 km kadar mesafededir. Burası meşhur Baden ile payitaht arasında kâin bulunuyor. Rodaun birkaç yüz hanelik ufak bir köydür. Haneler kâmilten kargîr ve tamirat-ı daimiyi mazhariyet sayesinde zarîf ve dil-nişindir. Sokakların iki tarafı mükemmel asfalt kaldırımla mücehhez bulunuyor, yolların ortası ya asfalt veya kesme taştan mükemmel kaldırımdır. Her tarafta hava gazı tenviratı vardır. Evlerin cephelerinde, pencerelerinin tanzim ve tezyininde, Cermen ırkına mahsus nezafet ve zarafet derhal nazara çarpar. Hiçbir tarafta harabeye ve metrukiyete delalet eden işaret ve alamete müsadîf olamazsınız. Hal-i harp dolayısıyla köyün erkek halkı cephelerde olduğu halde yine caddelerde şayan-ı hayret nezafet ve taharet mevcuttur.*’ (Ahmet İhsan 1917, 4) Pasajda da görüldüğü gibi yazarın öteki’nin mekânı hakkında oluşturmaya çalıştığı imge son derece temiz, düzenli Batı imgesine uygundur. Kullanılan sıfatların tamamı olumludur. Yazar orada hiçbir eksiklik ve çirkinliğe değinmeden sadece güzellikleri görmektedir. Yazar gezdiği coğrafyalarda hep güzellikler gördüğü gibi cephede bulunduğu zaman boyunca da son derece mutlu ve güzel günler geçirmiştir. Yabancılarla bulunmaktan, onlarla konuşup yemek yemekten son derece hoşnuttur. Bu eserde belirgin, açık bir oto-oryantalist söylem olmamakla birlikte baştan sona çizilen mükemmel ‘öteki’ imgesi dolaylı yoldan biz’im/Şarklıların eksikliklerine gönderme yapmaktadır. Eser bu yönüyle örtülü bir oryantalist söylem geliştirmektedir.⁵

⁵ Ahmet İhsan’ın 1891 yılında yayımlanan, ‘*Avrupa’da Ne Gördüm?*’ adlı gezi kitabı buradakinden farklı olarak sık sık oksidentalist söylemler geliştirir. Yazarın II. Abdülhamit’in baskıcı yönetimi esnasında ‘biz’ hakkındaki fikirlerini rahatça söyleyemediği düşünülürse, meşrutiyet döneminde ‘asil’ görüşlerini ortaya koyduğu akla gelmektedir.

Oto-oryantalist söylemleri Celal Nuri İleri'nin gezi kitaplarında da görmek mümkündür. Bu yazarın da Batı karşısında duyduğu hayranlık Doğunun/biz'in eleştirilmesine neden olmaktadır.

Celal Nuri'nin bu dönemdeki ilk gezi kitabı 1912 yılında Rusya ve İskandinav ülkelerine yaptığı yolculuğu anlatan '*Şimal Hatıraları*'dır. Bu kitabın kimi bölümlerinde oto-oryantalist söylemlere rastlamak mümkündür. Avrupa'nın kuzey ülkelerini çok beğenen yazar yer yer abartılı ifadelerle başvurur. Buradaki ifadeler de toptancı oryantalist söylemler gibidir. İsveç için söyledikleri: '*Hülâsa hüsn ü ân içinde, letâfet ve zerâfet içinde, umrân ve rahat içinde bir memleket. Terakkî ve tekâmül içinde, refâhiyyet ve bahtiyârî içinde, azamet ve miknet içinde bir millet, bir millet-i fâzıla...*' (Celal Nuri 1997a, 33) şeklindeki sözler kusursuz Avrupa imgesine hizmet eder. Yazarın 'biz'le ilgili söyledikleri yine karşılaştırmadaki olumsuz unsur görevini üstlenmektedir. 'Müzeler' bahsinde söyledikleri: '*Büyüklük, küçüklük bir eser-i mukâyese imiş. Terakkî ve temeddün de öyledir. Vasatî Asya'ya nisbetle biz ne kadar ileride isek Vasatî, Şimalî ve Garbî Avrupa'ya karşı da o nisbette gerideyiz. Biz, şu muazzam medeniyet laboratuarında hiçbir şey yapmıyoruz. Hatta kapıcılık bile etmiyoruz. Kâbûsa benzer bir atâlet elimizi ayağımızı tutmuş bırakmıyor. Dolaşmıyor, görmüyoruz, gezmiyoruz; medenî âlemin terakkiyatı ile kendi tedenniyâtımızı mukâyese tenezzülünde bile bulunmuyoruz.*' (Celal Nuri 1997a, 39) sözleri karşılaştırmadaki olumsuz unsur olan biz'i anlatır. Batı'ya gidildikçe artan medeniyet Doğu'ya gidildikçe azalır. Biz Orta Asya'ya göre daha ileride görünsek de Orta, Kuzey ve Batı Avrupa'ya göre çok gerilerdeyiz. Dahası bu geriliğe gözlerimizi kapatıp medenî dünya hakkında araştırma yapmıyor, gezmiyoruz.

Celal Nuri Avrupa gezisi esnasında yüzden fazla müze ziyaret ettiğini, Avrupalıların eskiden kalan her şeyi muhafaza edip müzelerde sergilediklerini anlatır. Onlar, vaktiyle atalarının ne gibi kıyafet giydiklerini, nasıl savaştıklarını gösteren eşyaları; nişanlarını, kitaplarını, el yazısını vb şeyleri itina ile temizleyerek saklarlar ve müzelere yerleştirirler. Biz ise daha çok yakıp yıkmada başarılıyız. '*Bizde asla fikr-i muhâfaza, şîme-i muhâfaza yoktur. Esprit de conservation. Elimize her ne geçerse yakıp yıkıyoruz. Bilmem ne hikmettir? Acaba yağmagirân Tatarlardan kalmış bir haslet midir, nedir? Tahribi çok seviyoruz. Hatta harâbâtı bile tahrîb ettik.*' (Celal Nuri 1997a, 39) Bu ifadelerde Ziya Paşa'nın Harâbât'ına gönderme yapıldığı dikkat çekerken yazarın tahripçi yapımızı Tatarlara bağlaması da dikkat çeker. Herhangi bir nesneyi korumaya karşı değil de yıkmaya karşı meyilli olmamızın kökeninde yine oto-oryantalist bir yaklaşımla Tatarlarla bağlantımızı gören yazar tıpkı Avrupalı oryantalistlere benzer.

Fernando Fernandez Lanza, İspanya'daki olumsuz Türk imgesinden bahsederken, İspanyol tarihçilerin Türk kelimesini tamamen pejoratif bir bağlamda ele aldıklarını ve Türklerin kökenini çoğunlukla şimdiki Tatarlar olan eski İskitlere dayandırdıklarını söyler ve 1528 tarihli bir İspanyol yapıtında, '*Türkler bir insan grubu ve İskitya milleti, sınırları Germania içinde olan bir vilayet; bu bahsettiğimiz insan grubu ve millet çok büyük ve geniş fundalıklarda ve büyük bataklıklarda yaşar; hukuksuz ve düzensizdirler, sadece avlanırlar... Ne kasabaları ne şehirleri vardır. Bu barbar insan grubu kendisiyle beraber taşıdığı her şeyi hırsızlığa ve dolandırıcılığa borçludur... Ne tarımla uğraşır, ne satın almayı ne satmayı bilir.*' denildiğini aktarır.(Lanza 2008, 92-93) İspanyol tarihçilerinin Türkleri-kendilerince yıkıcı gördükleri-Tatarların soyundan geldiklerini söylemesi ile Celal Nuri'nin bizim yapımızdaki yıkıcılığın Tatarlardan kalma bir özellik olduğunu söylemesi aynı olumsuz oryantalist bakışın ürünüdür.

Celal Nuri'nin bu kitabındaki son oto-oryantalist söylem İstanbul üzerinden verilmiştir. Yazara göre İstanbul hemen hiç değişmeyen eski Bizans'tır. Burada sürekli bir uyku hali ve tembellik vardır. Bizans'ı yıkan da bu uyuşukluk ve tembellik halidir: '*İstanbul, hep o aynı Bizans, isminin tebeddül ve tahavvülünden kat-ı nazar, hep eskisidir...Bizans iklimi biz çok uyumağa, az çalışmağa mecbur ediyor; çünkü burada hayat kolaydır; bu makarr-ı saltanatta biz lüzumundan*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

çok ziyade lalka ediyoruz, küçük ve hatta büyük münasebetsizliklerle vaktimizi pek çok işgal ediyoruz. İşte Şark Romalıları bozan iklim ve muhit bu iklim ve muhitten başkası değildir.' (Celal Nuri 1997a, 62) Yazar bu tespitlerinden sonra İstanbul'un bir Türk merkezi olmadığından ve kendisinin bu şehri sevmediğinden bahseder. İstanbul'u bırakıp merkezi Arnavutluk'a taşınmayı teklif eder: 'Bu Bizans bakıyesini bırakalım, Avrupa-yı Osmanî'ye, Arnavutluk'a gidelim. Orada bir istikbal ve hürriyet memleketi bina edelim. Tarz-ı hayatımızı değiştirelim. An'anâtımızı şu meşhur Kasımpaşa Deresi'ne bırakalım. Kalben Türk olan bir büyük Alman'ın, Fon Der Golts Paşa'nın da fikri bu merkezdedir.' (Celal Nuri 1997a, 63) Dikkat edildiğinde gözlerden kaçmayacak olan nokta şudur ki, yazar 'biz'e ait olan bir değeri 'köhne'liği ile meşhur Bizans'la bağdaştırıp olumsuzlamakta, İstanbul'dan vazgeçip merkezi 'daha Batı'da olan Arnavutluk'a taşınmayı, orada yeni bir medeniyet kurup hayat tarzımızı ve an'aneleri terk etmeyi teklif etmektedir. Yazarın buradaki en önemli vurgusu topyekûn hayat tarzımızı terk edip yeni bir medeniyete geçmeyi öne sürmesidir. İstanbul ve dolayısıyla Osmanlı köhneliği ile artık bırakılmayı hak eden bir unsurdur. Hep birlikte yeni bir medeniyet merkezinde, yeni bir medeniyet kurulmalı ve artık Doğulu hayat tarzı terk edilmelidir. Bu yaklaşımın kendisi bizzat oto-oryantalizmdir.

Celal Nuri'nin bu dönemdeki ikinci gezi kitabı 'Kutup Musahabeleri' dir. Yazar 1913 yılında Hamburg-Amerika şirketinin Viktorya-Luize gemisiyle büyük bir deniz yolculuğuna çıkar. Yolculuk esnasında tuttuğu notlardan oluşan 'Kutup Musahabeleri' adlı eseri Almanya, İskoçya, Norveç, Laponya, İzlanda gibi Batı ve Kuzey Avrupa ülkeleri hakkında bilgiler verir.

Yazar bu kitabında da Batı medeniyetine duyduğu hayranlığı anlatır. Daha kitabın ilk sayfasında yazar büyük bir şok halindedir. Berlin'de gördüğü muazzam bir dünya yazarın başını döndürür ve 'öteki' karşısında duyduğu acziyeti şu ifadelerle dile getirmek zorunda kalır:

'Utaniyorum! En büyük bir cinayeti irtikab etmiş bir alçak gibi utaniyorum, bir türlü rahat yüzü görmüyorum. Etrafımda bin türlü esbab-ı istirahat ve refahiyyet, hatta bin türlü vesait-i bahtiyari var. Fakat benim mahcubiyetim bunlardan istifademe şiddetle mani oluyor....Kendimden tiksiniyorum. Onun için Berlin'in şu muazzam, mücesssem, müheykel medeniyet-gahın içinde bir öksüz vaziyetindeyim. Her nerede ise tali'ime ağlayacağım: Mehasin-i tabiiyye, asar-ı medeniye, otomobiller, elektrikler, fabrikalar, saraylar, şatolar, derunlarındaki asar-ı nefise, tiyatrolar, hususiyile musiki, ahalinin şetareti, hâsılı bütün bu hay u huy beni eğlendireceğine mahzun ediyor....Hiçbir elem-i hususiyile mükedder değilim. Kanaat-i şarkıyyevi meslek ittihaz edinse idim eksikim yok diyecektim. Evet, bu üç milyon Berlinli arasında bir ben garib ü nalânım, bir ben rencide vü dilhasteyim, bir ben merhum-ı iradet ve binaenaleyh mahkûm-ı mezelletim.' (Celal Nuri 1997b, 9) Yazarın 'öteki' karşısındaki psikolojik durumu; ezilmişliği, alçalmışlığı dile getirdiği satırları dikkat çekmektedir. Ancak burada yazarın 'eğer ben de diğer Şarklılar gibi bir anlayışa sahip olsaydım içinde bulunduğum durumdan son derece hoşnut olmam gerekirdi' yaklaşımı da dikkat çekicidir. Yazar, kendisini diğer Şarklılardan ayırarak, geri kalmışlığı dert edindiğini söylemektedir. Şark'ın ortak bir özelliği de geri kalmış olmasının yanında bundan rahatsız olmamasıdır. Hâlbuki yazar dünyanın hemen bütün nimetleriyle, güzellikleriyle iç içe olduğu bir ortamda huzurlu değildir. Huzursuzluğunun nedeni Şarklı kafasından kurtulmuş olmasıdır. Yazar burada kendisini diğer Şarklılardan ayırarak modernleşmiş saymaktadır. Hilmi Yavuz'a göre, 'Batılılaşmanın ya da modernleşmenin tarihi Türkiye'de insanımızın birbirini 'öteki' olarak işaretlemesinin tarihidir. Kendisini 'modernleşmiş', 'Avrupalılaşmış', 'Batılılaşmış' sayan bir kısım insanımız, modernleşmeye direnen ya da geleneksel kimliğini öne çıkaran bir başka kısım insanımızı, 'öteki' saymaya başlamıştır. Bu 'ötekiler' 'geri kafalı', 'ilkel' ve 'pis'tirler. Onlarla bir arada olunmaz, olunmamalıdır; çünkü 'medeniyetten nasibini almamış'lardır! Onlara ancak aşağılayıcı, horlayıcı bir söylemle atıfta bulunulabilir.' (Yavuz 1999, 74) Celal Nuri burada Hilmi Yavuz'un tespit ettiği tipin bir örneğidir. Kendisini diğer Şarklılardan ayırıp modernleşmiş gören Celal Nuri, 'biz'in içinden 'ben'i sıyrırılmaktadır.

Turkish Studies

Yazarın ilerleyen sayfalarda ‘öteki’ ile ‘biz’i karşılaştırması söz konusudur. Buradaki yaklaşım da son derece dikkat çekicidir:

‘Brandenburg kapısından, birkaç dakika Onterden Linden’e baktım. Kürre-i arzın en muntazam, en hendesi, en nazif şahrahi. Otomobiller şimşek sür’atiyle gidip geliyor, yahud akıyor. Ahalide fevkalade bir zindegi var. Herkes bahtiyar vaziyetinde. Şehir son tarzda yapılmış bir makine gibi işliyor. Dükkânlarda harikanüma bir ahz ü i’ta olduğu anlaşılıyor. Her şey yeni, her şey temiz. Bunları takdire bile dilim varmıyor. Caddeyi gördüğüm vakit, bila-ihitiyar, akluma Bab-ı ali civarı geliyor: Harap, Pompei yıkakları gibi bir eski san’atı irae eden bir eser-i zarif-i mazi değil, bütün levs ü mürailiği ile bir eski Bab-ı ali, yanmış, kül olmuş bir Şura-yı Devlet dairesi görüyorum. Wilhelmstrase Sarayı’ni temaşa ettiğim vakit gözümün önüne Sadaret kapısının civarında, operatör şehremininin göremediği, çökük, çürük, soluk, bozuk Adliye Hanı, cephesini sigorta tenekelerinden yaptığı koleksiyon ile tezyin etmiş arzıhalci, cehalet-i umumiye delalet eden arzıhalci ve hazır mektupçu dükkânı geliyor. Her biri iki metre boya malikler arasından intihap olunmuş Alman Hassa Müfrezesi’ni takdir ettiğimde, Karaköy Köprüsünden geçen bozgun ve yorgun, zuafa-yı askeriyemiz müfekkiri işgal edememek kabil olamıyor. Erkek gibi metanet ve ciddiyet sahibi, fakat kadınlığını bir erkeğin merdliğini muhafaza ettiği gibi sıyanet eden Alman kadınlarını takdir ettiğimde, bilmem ki neden gözümün önünde günde seksen sigara içen, laklakacı, geveze, dedikoducu Hacı Nine’ler, Hanım Yenge’ler, Ablacık’lar, paytak paytak yürüyen veya yürüyemeyen Büyük Hanım’lar bir resm-i geçit yapıyorlar.’ (Celal Nuri 1997b, 11) Burada yaptığımız uzunca alıntı yazarın Batı-Doğu karşılaştırmasında takındığı tavrı ele vermektedir. Yazar, ‘öteki’nin mekânında her şeyi yeni her şeyi temiz ve muntazam görürken bunun karşısına koyduğu ‘biz’de her şeyi eski püskü, her şeyi perişan görmektedir. Onların pırıl pırıl caddelerinin karşısına bizim harap Bab-ı âli civarını koyar. ‘Biz’im zayıf, bozgun, yorgun askerimiz, Alman’ın iki metre boyunda askerleriyle karşılaştırmaya bile değmez. Erkek gibi metin ve ciddi Alman kadınları karşısında bizim dedikoducu, geveze, boş boş oturan kadınlarımız vardır. Özetle baştan aşağı uygarlıkla baştan aşağı ilkeğilim karşılaştırılmasıdır bu.

Yazarların imge oluştururken kullandığı karşılaştırma yöntemi genel olarak tüm gezi anlatılarında bulunur. Burada yapılan karşılaştırma bilinenle bilinmeyenin yakınlaştırılmasına, okurun tanıdığı göndergeler aracılığıyla bilinmeyen/öteki’nin üstünlüğüne yönelik yapılan bir karşılaştırmadır. Karşılaştırmayla yazar *‘betimlemenin gerçekliğini ve belgesel değerini iyileştirmek, yolculuk anlatısının göndergesel yanını güçlendirmek ister.’* (Aktulum 2006, 60) Ancak yazarın burada karşılaştırma yaparken öznel unsurlara fazlaca yer vermesi, sürekli ‘öteki’ni kayırması, bütün olumlulukları onda olumsuzlukları bizde görmesi onu oto-oryantalist söyleme kaydırmaktadır. Yazarın *‘her mevzide, her saatte utaniyorum. Sitare-i zeminin en tembel, en gevşek, en menfaatini bilmez adamı vaziyetinde bulunmak, hem de bir aşağı, bir yukarı şu Kabe-i muazzama-i terakkide dolaşmak pek fena oluyor...Bütün bu me’ser-i medeniyet bana batıyor. Her ne görüyorsam noksanımızı anlamak için yapılmış bir mizan zannediyorum.’* (Celal Nuri 1997b, 11) türünden ifadeleri ilerlemenin Kâbe’si olarak adlandırdığı mekânı merkeze alan bir yaklaşımın göstergesidir. Az önce de belirttiğimiz gibi oto-oryantalist söylemlerde bulunan yazarlar Avrupamerkezcilikten kurtulamamaktadır. Ölçü Avrupa alındığında ise geriye kalanların hepsi ötekileşmektedir. Dolayısıyla oto-oryantalizm kendi kendini ötekileştirme hamlesi olmaktadır.

Celal Nuri’den yaptığımız yukarıdaki uzunca alıntılar, dikkat edilirse hep pesimist bir görüntü çizmektedir. Elbette bunda en önemli iki etken bizzat yazarın inançları, kalıpyargıları, bilinçaltı, biyografik geçmişi, sevgileri, korkuları, kültürel değerleri ile oluşturduğu imgelerle; dönemin sosyal ve siyasal hayatıdır. Yazarın eserini kaleme aldığı yıl yıkılış sürecindeki Osmanlı’nın savaşlarla ve acılarla geçirdiği 1913 yılıdır. Bu dönemde pesimist olmanın yadırganacak bir tarafı yoktur ancak yazarın kendi kişisel duruşundan, dünyaya bakışından kaynaklanan bir pesimizm de hissedilmektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

Celal Nuri gibi İslamcı-Batıcı⁶ bir yazarın gezi kitabında oluşturduğu oto-oryantalist söylemler kendi düşünce yapısıyla çelişiyor görünmektedir. Özellikle 1912 yılında yayımladığı '*İttihad-ı İslam*' adlı eserinde, Slavların Panslavizm'i veya Latinlerin Pan-Latinizm'i, Almanya ya da ona yakın kavimlerin Pan-Cermenizm'i var olduğu gibi dünyadaki Müslümanların da Pan-İslamizm'i yapmaları gerektiğini savunur. (Der 2008, 62) '*İslam, âlemin mevcut kuvvetlerinin en önemlisidir. En büyüğüdür. Yalnız şimdiki halde bu kuvvet uykudadır. Fakat ölmüş değildir, kemiyetine hâle gelmemiştir. Bilakis keyfiyeten büyümüştür. İslam'ın Hristiyanların emri altında olmaları onun birleşmesini daha lüzumlu kılmaktadır. Özetle ecnebi tabiiyetliği İslam'ın ittihadına sebep olmaktadır.*' (Der 2008, 62) diyen yazarın Müslümanları büyük bir güç olarak algılaması söz konusudur. Burada yine gezi kitabında belirttiği uyku halinin Müslümanlarda egemen olduğunu belirtmektedir. Nitekim gezi kitabında '*Ey millet-i naim! Hâlâ uyuyacak mısın? Hâlâ eşi'a-i şemsi görmemek için gözlerini kapayacak mısın? İsrâfîl terakki sûrunu eline almış, ölüleri değil, doğmamışları bile diriltten gürültülü bir sadâ ile âlemi medeniyete, hayata davet ediyor. Sen, hâlâ, bu sayha-ı felahı duymamak için kulaklarına pamuk tıkamakta inad edecek misin?*' (Celal Nuri 1997b, 11) diyerek Müslüman Türk'ü uyandırmaya çalışmaktadır.

Celal Nuri'nin '*İttihad-ı İslam*' ve '*Müslümanlara, Türklere Hakaret, Düşmanlara Riayet ve Muhabbet*' kitaplarındaki kimi görüşleri oksidentalist bir çizgide⁷ olsa da '*Kutup Musahabeleri*'nde gezip gördüğü coğrafyalar ve yöre insanı hakkında belirttiği fikirleri oto-oryantalist söyleme yakındır. Yazarın karşılaştırma yaptığı yerlerde 'öteki'ne ait sürekli olumlu ifadelere yer vermesi dikkatten kaçmamaktadır.

Yazarın Avrupa belediyciliği hakkında söyledikleri de karşılaştırma yöntemiyle kurur. Ona göre Almanya'daki belediye halkının refahını temin etmek üzere hizmetlerde bulunur. '*Biz Karaköy Köprüsü ve Eski Köprü'den geçen kimselerden onar para aldığımız halde Hamburg Belediyesi Elbe'nin altından yayan ve araba ve otomobil ile geçenler için mükemmel iki tünel yaptırmış, tüneller elektrik ile münevver. Bunlardan para almak şöyle dursun, oraya kadar ahali ve arabaları indirmek için yapılan asansörlere binen zevattan bir para mürûriye resmi almıyor! Şehremizimiz hazretlerinin kulakları çınlasın. Daha bunun gibi, şehir belediyesinin, ahaliye seksen bin lütf-ı mahsusu vardır. Burada hükümetten maksat ve gaye soygunculuk değil, hizmettir.*' (Celal Nuri 1997b, 22) diyerek belediycilik anlayışımızdaki geriliği gözler önüne serer. 'Öteki' insana hizmet için çalışırken, biz insanı soymak için çalışmaktayız. Aramızdaki pek çok farka bu da eklenmelidir.

Celal Nuri'nin Almanya'nın Altona şehri civarındaki Stellingen'de hayvan terbiyecisi meşhur Karl Hagenbek'i ziyareti ve bu esnada kaydettikleri de önemlidir. Yazar eskiden beri namını duyduğu bu adamı ve yaptıklarını merak ederek buraya gider. Gerçekten de Hagenbek etrafi duvarla çevrilmiş son derece teknolojik ve güzel bir bahçede kutuplardan getirilmiş foklar, morslar, deniz hayvanları, beyaz ayılar gibi türlü hayvanlarını eğiterek onlara dans ettirmekte, mızıkça çaldırmakta, top oynatmakta, çocuk oyunları oynatmaktadır. Dahası bazı hayvanlar sorulara cevap vermekte ve teşekkür de etmektedir. Yazarın bu tablo karşısında söyledikleri de ilgi çekicidir: '*Hagenbek hazretlerinin vahşi hayvanatı bile adam etmesine hayran oldum. Herifin yaman bir kabiliyet-i temdiniyyesi var. Biz âdem evlâdını insan edemiyoruz. Bu zat, kutup ayıları ile*

⁶Eserlerinin önemli bir kısmını imparatorluktan millî devlete geçiş döneminin çalkantılı yıllarında kaleme alan Celâl Nuri'nin fikir çizgisinde sürekli değişiklikler, hatta çelişkiler görülür. *İttihad-ı İslam* ve *Hatem'ül Enbiya* gibi eserleri onu İslamcılığa yaklaştırır, *Müslümanlara, Türklere Hakaret, Düşmanlara Riayet ve Muhabbet* eseri onu oksidentalist söylemlere sevk eder, gazete köşelerindeki yazıları çoğunlukla Batıcı söylemlerle doludur. Bütün bunlara ek olarak Mehmet Akgün *Materyalizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri* kitabında Celal Nuri'nin materyalizmle İslam dini arasında ilgi kurmaya çalıştığını, İslam dininin yapısıyla materyalizmin uyduğunu söylediğini, onun memleketimizde materyalizmi yayabilmek için büyük gayretler sarf ettiğini belirtir. (Akgün 1988, 348)

⁷ Bkz. Halime Der s. 47-53

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

müdâvele-i efkâr ediyor. Biz cins-i ebyâza mensup tebeamızı temdîn ile taht-ı inzibatta tutamıyoruz. Bu garip 'hayvancı', arslanları, kaplanları dâire-i inzibâta almış. Parkı gezerken bir şey aklıma geldi. Bir türlü içimde tutamayacağım: Acabâ Hagenbek'i Dâhiliye müşavirliği me'mûriyeti ile Türkiye'ye celb etsek, şu ecnebî müşâviri getirmenin moda olduğu bir zamanda, münâsib olmaz mı?' (Celal Nuri 1997b, 23) Yazarın son ifadelerinde ironi açık olmakla beraber 'biz'im bir türlü adam olmazlığımızın tespiti de açıktır. Öteki'nin elinde hayvanlar bile terbiye edilirken biz insan olanları adam edememekteyiz. Bir tür vahşiliği gösteren Türkler beyaz ırka dâhil oldukları halde uygarlaşmamakta ve zabt altına alınamamaktadır. Elbette bunda eğitim sistemi de etkilidir, dolayısıyla ironik bir söylem de olsa bir Alman'ın eğitimine ihtiyaç vardır.

Celal Nuri'nin yukarıdaki ifadelerini anlamak için meşhur oryantalist Ernest Renan'ın '*Islamisme et la Science*' adlı eserine bakmak lazımdır. O bu eserinde: '*Türk ırkı, felsefe ve bilim hevesinden tamamen yoksundur. Türkler Avrupa uygarlığına yetişmeyi asla başaramayacaklar: Dinleri onlar için daima aşılmaz bir engel olacak. Bu yabani ırk inanılmaz bir acımasızlıkla savaşmıştır. Bu halk günümüze dek acımasızlığını kaybetmemiştir. Uygarlık ona göre değildir. Böyle insanlara ancak Asya'nın kuzeyindeki uçsuz bucaksız bozkırlarda yaşamak yakışıır.*' diye yazar. (aktaran Alain Servantie 2008, 62) Burada Renan ve benzerlerinin Türk ırkının adam olamayacağı, hiçbir zaman bir Avrupalıya yaklaşamayacağı fikrinin bir Türk yazar elinde yumuşatılarak söylenmiş olması söz konusudur. Hiç kuşkusuz yazarın bu söyleminde Batılı materyalist ve oryantalistleri fazlaca okumasının etkisi vardır. Celal Nuri hakkında bir doktora tezi hazırlayan Cemil Bağlama, onun hukuk eğitimi sırasında zamanın entelektüel modasına uyarak Spencer, Büchner, Darwin ve Ernest Renan'ı büyük bir istekle defalarca okuduğunu söyler ve Celal Nuri'nin şu sözlerine yer verir: '*Pek acemi idim. Vakti Spencer'i, Büchner'i, Darwin'i aşk ile okumuş hatta biraz da ezberlemiş olduğum halde o zamanki tecrübemi pek na-kâfi görüyorum.*' (Bağlama 2000, 218) Yazar, aynı yazının devamında Ernest Renan'ın kitabını beş defa mütalaa ettiğini de belirtmektedir. Bu yazarlara ek olarak Celal Nuri'nin J.J. Rousseau, Montesquieu, Voltaire, Gustave Le Bon ve Emile Zola gibi Batılı yazarlardan da etkilendiği bilinmektedir. '*Zaman zaman yazdıklarında, yukarıda ismi geçen yazarlardan pek çok alıntılar yaptığından, onların fikirlerini iyice özümseyip benimsediği, gerek pozitivism ve gerekse evrimci görüşlerini onlardan aldıkları açıkça görülmektedir.*' (Bağlama 2000, 218)

Celal Nuri, İskoçya'nın başkenti Edinburgh'da bir mahkemeyi ziyaret etme fırsatı bulur. Başları peruklu hâkimlerde son derece büyük bir vakar görür. Hâkimlerin şekli bile insana güven vermektedir. İnsan böyle bir hâkime itimat etmekte çekinmez. Mahkeme tatlı bir sessizlik içinde akıp gider. İngiliz'in adaletini, asâletini ve haysiyetini övdüğü bu gözlemlerinde yazarın gözünün önüne birden bizim adliyemiz gelir: '*Aklıma Ayasofya'daki Adliye Dâiresi geldi. Hâkimler önümden bir resm-i geçit yaptılar. Dîvânhânelerdeki müstekreh halk, dolandırıcılar, haram yiyiciler, avukat bozuntuları, dört defa iflas ettikten sonra hukuşinas olmuş bakkal, su ve simid satan pis herif, pantolonu düşmüş mübaşir veya muhzur ve bütün o bildiğimiz süprüntü ordusu hep gözümün önüne geldi.*' (Celal Nuri 1997b, 41) Yazarın gözünün önüne gelen olumsuz Türk adliyesi bununla da sınırlı değildir. Celal Nuri keskin yargısını şu cümlelerle tamamlar: '*(İskoçyalı) Reis kemâl-i ihtişâm ile hükmünü veriyordu. Bu hüküm kıraat olunurken hâkimin vücud-ı billûrünü içinde kalb-i zerrînini görüyordum. Sanki adalet-i samedâniyye bu kadıyı zî-vakarın şeklinde tecessüd etmiş idi. Bir de aklıma başka nevi bir kafile-i hukkâm geldi, zannetmem ki bu kafileye mensûb olanların vicdânı Edimburg mahkemesinin W.C. 'sinden daha pâk olsun.*' (Celal Nuri 1997b, 41) 'Öteki'nin adaleti ve hukuk adamları ile bizimkilerin karşılaştırıldığı bu paragrafta yazarın hükmü çok serttir. Öteki'nin billur bedeni içindeki altın kalbini gören yazar bizimkilerde Edinburgh mahkemesinin tuvaletinden daha kirli bir kalp ve vicdan görür. Karşılaştırılan iki nesne arasında subjektif davranıldığı, Batılı oryantalistlerdeki toptancı yaklaşımın burada da sergilendiği

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

gözlenmektedir. Merkezin Avrupa alındığı, bizimkilerin ötekileştirildiği bu sunumda yazarın oto-oryantalist söylemi açıkça görülmektedir.

Hilmi Yavuz ‘*Modernleşme, Oryantalizm ve İslam*’ adlı kitabında sömürge entelektüelinin/yerli oryantalistin, kendini Batılılaşmış, Avrupalılaşmış, medenileşmiş sayarak mensup olduğu milleti geri, ilkel, aşağılık, pis, cahil gördüğünü söyler. Ona göre, ‘Sömürge entelektüeli için ‘medenileşmek’, kendi ülkesini yaşamaz, kendi halkını ise tahammül edilmez bulmak demektir.’ (Yavuz 1999, 69) Aynı yerli oryantalist, Avrupalıyı da neredeyse kusursuz bir tanrı olarak görür. Hilmi Yavuz’a göre yerli oryantalist her iki durumda da insan göremez. Biz’i adam/insan yerine koymadığı, insandan daha aşağı bir varlık yerine koyduğu için; Batılıları da insanüstü varlıklar hatta neredeyse kusursuz bir tanrı olarak gördüğü için her iki tarafta da insan yoktur yerli oryantaliste göre. (Yavuz 1999, 74) Celal Nuri’nin yukarıdan beri verdiğimiz örneklerde takındığı tavrın Hilmi Yavuz’un sömürge entelektüeli adlandırmasına uyduğunu, yazarın gezi kitaplarında kusursuz Batı imgesini oluştururken biz’e ait olan pek çok unsuru aşağıladığını ve yadsıdığını söyleyebiliriz. Bu yaklaşımın Batılı oryantalistlerin söylemlerinin yerli versiyonuna benzediği ise kuşku götürmez.

Celal Nuri’nin bizimkileri ötekileştirmesinden üniversite camiası da nasibini alır. Yazar Ferrer Adaları’na uğrayıp burada gezindiği esnada bir şey dikkatini çeker. Bu adada herkes âlimdir. ‘Bacak kadar çocuğun elinde fizyoloji kitabının bulunduğu’ bir yerdir burası. Halkın nazik, terbiyeli ve özellikle âlim olduğu bu adaya yazar şu cümlesiyle iltifat eder: ‘*Zannetmem ki bizim dârülfünûn muhîtimizde bile bu kadar hâhiş-i mütâlâa olsun.*’ (Celal Nuri 1997b, 43) Yazar, Batı’da, büyük yerleşim yerlerine, dolayısıyla medeniyete uzak, sakın bir adada herkeste okuma ve ilim merakı görür; bunların bizdeki üniversite camiasından bile daha çok okumaya, tetkik etmeye arzulu, istekli olduğunu beyan eder.

Özetle söyleyecek olursak, Celal Nuri’nin gezi kitaplarına bakıldığında Avrupa medeniyetine karşı duyulan hayranlığın hat safhada olduğu, Avrupa karşısına olumsuz imge olarak Şark’ın ve biz’in yerleştirildiği, bir türlü adam olamadığımızın, medenileşemediğimizimizin tespiti yapılırken okuduğu Batılı yazarlardan etkilendiği, karşılaştırma yaparken çoğunlukla oto-oryantalist söylemlerde bulunduğu dikkati çeker.

Meşrutiyet döneminde Avrupa’yı anlatan bir diğer gezi kitabı da sporcu, eğitimci ve siyasetçi Selim Sırrı Tarcan’a aittir. Yazar, 1909 yılında beden eğitimi ve spor alanında uzmanlık eğitimi almak için İsveç’e gitmiş ve orada iki yıl kalmıştır. Burada kaldığı süre zarfında İsveç ve İsveçliler hakkında çeşitli gözlemlerde bulunmuş ve 1911 yılında bunları ‘*Bizce Meçhul Hayatlar-İsveç’te Gördüklerimiz*’ adıyla kitaplaştırmıştır. Kitap henüz Latin alfabesine aktarılmamıştır.

Yazar, kitabının başında gezi kitabı yazmanın çok zor bir iş olmadığını, herkesin kolaylıkla yapabileceği bir uğraş olduğunu belirttiikten sonra önemli olanın gördüklerini tarafsız bir şekilde anlatmak olduğunu vurgular ve ‘*Ben de en ziyade bu ciheti nazar-ı dikkate alarak eserime kendi hissiyatımın bana telkin ettiği vecihle yazdım. Ne İngilizlerin, ne Fransızların güceneceğini veya memnun olacağını düşünmedim.*’ (Selim Sırrı 1911, 7) diyerek tarafsız bir duruş sergilediğini belirtir. Aslında bu tür ifadeler bilinen bir taktiktir. Yazar gördüklerini tarafsız olarak anlattığını söyleyerek okuyucuda güven duygusu aşılamaya çalışır. Böylelikle eser boyunca oluşturulacak İsveç imgesi hakkında okuyucularının güvenini kazanmış olacaktır.

Selim Sırrı, eserinde mesleği ve ilgi alanı olan eğitim ve spor konularına daha çok ağırlık vermiştir. Yazar, İsveç’te ailelerin çocuklarının eğitimine büyük önem verdiklerini, devletin de en güzel binaları okullara ayırarak eğitime önem verdiğini belirtir. Burada ilkökul eğitimi zorunludur. Aileler çocuklarını kız erkek diye ayırmadan yedi yaşından itibaren okula göndermek zorundadır. Bu konuda ciddi yaptırımlar vardır, örneğin aile çocuğunu okula göndermek istemezse polis

Turkish Studies

zoruyla çocuk okula getirilir. Maddi durumu iyi olmayan ailelerin çocukları ya da kimsesiz çocuklar yatılı okullarda okutulup barındırılır.

Yazar kitabında, okulların eğitim sistemleri hakkında hayli bilgi aktarır, yer yer rakamsal bilgiler verir, yer yer ders programlarını sayar. İsveç'te bulunan 'İbtidai Mektepler'den, 'Spur Okulları'ndan ve 'Uppsala Darülfünûnu'ndan ayrıntılı olarak bahseden yazarın buradaki eğitim sistemine hayranlığı dikkat çeker.

Yazar, İsveç'in insanlarını, insanların terbiyesini, kibarlığını, zevkini, ahlakını, çalışma tempolarını, eğlencelerini, kadınlarını, evlilik ve düğünlerini, kütüphanelerini, müzelerini, uygulamalı eğitimini, eğitimde disiplinini, sağlık işlerini, hayır işlerini, belediye hizmetlerini, ulaşım sistemini, şehirlerin temizliğini ve daha sayılamayacak pek çok özelliğini beğenir. Ona göre İsveçliler kurdukları düzen sayesinde son derece mutlu insanlardır. *'Stockholm'e müvâsalatımda Paris'i hatırlatacak bir faaliyet-i ictimâiye, bir hay huy-ı dâd u sited vehleten nazarıma çarptı. Bir müddet akın akın geçen bu zihayat cemaati seyr ettim. Numûne-i âfiyet ıtlâkına sezâ olan bu düzgün çehrelerde yaşamak zevkinden mütevellid bir ibtisâm-ı tabii var, hepsinin yüzü gülüyor. Birbirini çekinircesine seri hatvelerle mülâtafa ederek yürüyorlar. Mektepten hafta başı izinli çıkmış şakirdâna benziyorlar.'* (Selim Sırrı 1911, 14) Yazarın cennetten mutlu bir köşe gibi anlattığı İsveç aynı zamanda örnek alınması gereken bir memlekettir. Yazar eseri boyunca çizdiği İsveç imgesiyle Türkiye'nin burasını model almasını teklif etmektedir. Bunu kitabını İsveç kralı V. Gustav'a ithaf ettiğini anlattığı giriş bölümünde de söyler: *'Bu sayede genç ve hür Türkiye'nin insâl-i âtiyesi şâhrâh-ı terakkide emin hatvelerle ilerlemek için necip ve faâl milletinizin efrâdını bir timsâl addedecektir.'* (Selim Sırrı 1911, 7)

Selim Sırrı, eserinin bazı yerlerinde İsveç ve Türkiye ya da İsveçli ve Türk karşılaştırmaları yapmaktadır. Buradaki söylemlerinde yazarın biz'den umutsuz olmadığı, Avrupa'dan alınacak örneklerle biz'lerin de başarılı olabileceğini vurguladığı dikkat çekmektedir: *'Bilfarz bir mektebi ziyaret ettiniz. Hocalardan biri size delalet ediyor; dershaneleri, laboratuvarları, banyoları, jimnastikhaneleri birer birer gösteriyor. Siz de hıfz-ı sıhhatin en yeni kavâidine tevfiken, birçok fedakârlık ihtiyârıyla yapılmış olan bu muhteşem sarayın her tarafını gezdikten sonra bizim Çömlekçilerde bakkal dükkânının üstündeki mektebi gözünüzün önüne getiriyorsunuz ve derin derin içinizi çekerek oradan ayrılıyorsunuz. Hayır, ben böyle sathi gezmek ve ye'se düşmek istemiyorum. Her şeyi yakından görüp tedkik etmek ve bizim için kâbil-i tatbik olabilecek cihetlerini anlamak emelindeyim.'* (Selim Sırrı 1911, 77) Bu ve benzeri pasajlarda yazarın temelde birbirine eşit iki millet arasındaki farkları gözlemlemesi söz konusudur. Yazar bizim eksikliğimizin farkındadır ancak bu giderilemeyecek kalıtsal bir eksiklik değildir.

Sağlık alanında yaptığı karşılaştırmada da yazar açık bir oto-oryantalist söyleme kaçmadan onların övgüsünü ve bizlerin hatasını belirtir: *'İsveç'te dişlere bakmak lüzumu bu son senelerde vezâif-i umûmiye-i sıhhiye sırasına geçmiştir. Mekâtib-i ibtidâiyeye devam eden çocukların kitap çantasında birer mini mini kutu içinde diş macun ve fırçası bulunuyor ve yemeklerden sonra dişlerini temizlemeye mecbur tutuluyorlar. Umûm mekâtib talebesinin her üç ayda bir defa diş tabipleri dişlerini muayeneden geçiriyor. Bu usûl efrâd-ı askeriyeye de tatbik ediliyor...İstanbul'da, kadın ve erkeklerimizden maatteessüf yüzde sekseninin dişleri bozuktur. Saatlerce çene çalmaya, dedikoduya vakit bulunur da sabahları veyahut yatarken iki dakika dişleri temizlemeye zaman müsait olmaz. Biraz insaf olunsun.'* (Selim Sırrı 1911, 97-98)

Yazarın karşılaştırmalarında bu tarz söylemler yapıya hâkimdir. Selim Sırrı 'öteki'nin üstünlüğünü kabul etse de bize ait eleştirilerinde daha itidallidir ve biz'den ümitlidir. Bütün bunlara rağmen yazarın İsveç eğitim sistemindeki uygulamalı eğitim, el işi öğretimi, hem beden hem ruhen eğitim gibi hayranlıkla bahsettiği alanlarda aslında Osmanlı eğitim sisteminde daha önce başarıyla uygulanmış örnekleri hatırlamaması dikkat çekicidir. Halide Edip'in *'Türkiye'de Şark-*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

Garp ve Amerikan Tesirleri' kitabında da belirttiği gibi, Osmanlı'da devşirme sistemi içine dâhil edilen öğrenciler Enderun'a girer, sıkı bir talim ve terbiye görürdü. Beden eğitimi, fiziksel hareketler sert ve çevik bir vücudu meydana getirirken; öğrencinin ilmî ve ruhî tarafı klasikler, musiki, Farsça, Arapça ve Türkçe sayesinde dolduruldu. Her genç, şehzadeler de dâhil, aynı zamanda bir el işi öğrenirdi. (Halide Edip 2009, 53) Halide Edip, bu eğitim sisteminin, Platon'un 'Devlet'inden esinlenerek yapıldığını söyleyerek, eğitim sisteminin bilhassa da el işi öğretmenin insanlar için daima bir ideal olarak kalacağını belirtir. Selim Sırrı'nın İsveç eğitim sisteminin özü olarak gördüğü 'Slojd'un yani oymacılık, demircilik, marangozluk gibi el işlerinin kız-erkek bütün öğrencilere okullarda öğretilmesinin, aslında Osmanlı eğitim sisteminde İsveç'ten yüzlerce yıl önce başarıyla uygulandığını hatırlamaması önemlidir. Yazarın, tek bir satır bile bundan bahsetmeyerek İsveçlilerin özel bir buluşmuş gibi eğitim sistemini anlatması, eğer bilinçsiz yapıldıysa bir kusur, bilinçli yapıldıysa örtük oto-oryantalizmdir. Benzer şekilde İsveçlilerin ilköğretimi zorunlu tutmasını övgüyle anlatırken, Osmanlıların da II. Mahmut döneminde 1824 yılında çıkarılan bir fermanla ilköğretimi zorunlu hale getirdiklerini⁸, eserin yazıldığı tarih itibarıyla seksen yedi yıllık bir zorunlu eğitim geçmişimizin olduğu unutulmaktadır. Bu tavır da onu örtük oto-oryantalizme kaydırır.

Selim Sırrı bir eğitimci olarak, medeniyet değiştirmenin her şeyden önce bir zihniyet değiştirme demek olduğunu ve zihniyet değiştirmenin de bir eğitim meselesi olduğunu kuşkusuz bilmektedir. Eserin gövdesini İsveç eğitim sistemi oluşturduğundan yazarın buradaki sistemi Türkiye'de uygulamayı teklif ettiği açıktır. Selim Sırrı'nın bu gözlemlerinin cumhuriyet ilan edilip yeni bir Türk devleti kurulduktan sonra değerlendirildiğini düşünmekteyiz. Yazarın üç dönem milletvekilliği de yapmış olmasından yola çıkarak, İsveç'teki tecrübelerinin açılan Köy Enstitüleri ve Öğretmen Okulları gibi el işi de öğreten uygulamalı eğitim merkezlerinin kurulmasına katkıda bulunduğunu düşünmekteyiz.

Hakkında hemen hiçbir biyografik bilgi bulunamayan⁹ Mehmet Enisi Yalkı'nın bu dönemde Avrupa ile ilgili izlenimlerini anlattığı iki gezi kitabı vardır. Birincisi 1911 yılında yayımlanan *Avrupa Hatıratım*-ki bu kitap 2008 yılında N.Ahmet Özalp tarafından '*Bir Denizcinin Avrupa Günlüğü*' adıyla yayımlanmıştır-ikincisi ise 1914'te yayımlanan *Alman Ruhü* adlı Arap alfabeli eserdir.

Mehmet Enisi *Avrupa Hatıratım*'da donanmada staj yapmak üzere gittiği Fransa'yı anlatmaktadır. Burada kaldığı iki yıl boyunca edindiği izlenimleri önce günü gününe not tutar ardından bunları sınıflandırıp zenginleştirerek kitap haline getirir. Yazarın İstanbul'dan Marsilya'ya kadar olan yolculuğunu, görev yaptığı gemiyi, Toulon, Nice, Cannes, Monaco, Monte Carlo gibi kentleri ayrıca Fransız donanmasını anlattığı bu kitabında yazarın genel olarak objektif gözlemlerde bulunduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra daha kitabın başlarında gideceği yer hakkında söyledikleri ise peşin bir kabulün, önyargının ifadeleridir: '*Binlerce mil uzak bir ecnebi memleketine, bir dâr-ı irfan ve san'ata, bir cihân-eşher-i ma'rifete, bir merkez-i mualla-yı medeniyete gidiyorum.*' (Mehmet Enisi 2008, 40) Görüldüğü gibi yazar daha yolculuğa çıkar çıkmaz irfan ve sanatıyla, ilim ve medeniyetle meşhur bir yere gittiğini belirterek Fransa

⁸ Bkz. Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e)* Kültür Koleji Yayınları 2, İstanbul 1993, s.75

⁹ İncelediğimiz kitapların yazarları hakkında biyografik bilgi bulmak için pek çok çalışma incelenmiş ancak bazı yazarlara hiçbir yerde rastlanamamıştır. İncelediğimiz kitaplardan bazıları şunlardır: Mehmet Süreyya Bey, '*Sicill-i Osmani*' altı cilt, Ali Çankaya Mücellidoğlu, '*Mülkiye tarihi ve Mülkiyeliler : 1859-1949*', Mehmet Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmani Zeyli*, on dokuz cilt, Bursalı Mehmet Tahir, '*Osmanlı Müellifleri*', üç cilt, YKY '*Yaşamları ve Yapılarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*', iki cilt, Orhan Bayrak, '*İstanbul'da Gömülü Meşhur Adamlar*', İbrahim Alaattin Gövsa, '*Meşhur Adamlar*', Ali Birinci, '*Tarihin Gölgesinde, Meşahir-i Meşhuleden Birkaç Zat*' iki cilt, '*Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*', 10 cilt, Aziz Çalışlar, '*Türk ve Dünya Edebiyatçıları*', dört cilt, İbnülemin Mahmut Kemal İnal '*Son Asır Türk Şairleri*', dört cilt, '*Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*', sekiz cilt, '*TDV İslam Ansiklopedisi*' kırk cilt, Behçet Necatigil, '*Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*'.

Turkish Studies

hakkında okuyucuda belli bir imge oluşturur. Bütün gezi kitabı boyunca öteki'ne ait olan pek çok şeyden hayranlıkla bahseden yazar caddelerden, binalardan, bahçelerden, doğal güzelliklerden, hayvanat bahçelerinden, müzelerden, tiyatrolardan, ulaşımdan, Fransız askerinden, halkın nezaketinden hep övgüyle söz eder. Ancak kumarhaneleri ile meşhur Monte Carlo'yu anlattığı bölümde kumarın ne büyük felaketler doğurduğundan, kaç haneyi söndürdüğünden bahseder ve burasına karşı olumsuz bir tutumla yaklaşır. Bunun dışında yazarın Fransız eğlence anlayışına ve eğlence hayatına da olumsuz yaklaştığı, bunları eleştirdiği görülür. Yazarın bu eserinde açık bir oto-oryantalist söylemden çok örtülü bir oryantalizm bulunmaktadır.

Alman Ruhü adlı eserinde ise yazar ciddi şekilde Alman hayranlığını ortaya koyar. 1.Dünya Savaşı'nın başladığı ilk aylarda yayımlandığını düşündüğümüz eserde, Almanya bir dünya cenneti, Almanlar ise üstün bir ırk gibi sunulur. Yazarın *Avrupa Hatıratım*'da genellikle objektif gözlemlerle Fransa'yı ve Fransızları anlatmasına karşın *Alman Ruhü*'nda subjektif yargılarla dolu bir yaklaşım karşımıza çıkar.

Yazar Almanları medeni bir millet, hatta Avrupa'daki diğer medeni milletlerden de üstün bir millet yapan dört neden sayar: Sa'y, sebat, vaktin nakit olduğunu bilmek ve özellikle de vatan muhabbeti. Bu dört özellik birbirinden çıkarak ve yine birbirini tamamlayarak modern Almanya'nın temelini oluşturmuşlardır.

Mehmet Enisi bunlardan başka Almanları üstün duruma getiren on iki özelliklerini daha sayar ve okuyucunun imgeleminde kusursuz bir Alman imgesini kurar. Yazarın kısaca Almanya tarihini anlattığı, Almanları ve Almanya'yı mükemmel bir 'öteki' olarak algıladığı bu eserde karşılaştırma yöntemi kitabın sonlarına doğru yapılır. Burada yazar oluşturduğu Alman imgesinin alt yapısıyla Türklere seslenir:

'Ey mert ve zeki Türk! Ey necip ve kanaatkâr Türk! Fıtrat sana da birçok mevhibelere bulunmuştur. Ecdadından birçok fezâil tevarüs ettin. Kanında pek âli istidatlar vardır; şehâmet ve şecaâta muhabbet, milliyete perestiş, mehâsin-i kahramanâneye hürmet duyarsın. Bu mahsûsât-ı mevrusiyeyi iyi muhafaza et ve iyi kullan. Senin şân ile dolu bir tarihin, zaferle şa'şalanmış bir mâzin var, unutma bunları! Sen o tarihin çocuğu, sen o mâzinin evladısın, hatırandan çıkarma bunları! Bunların gönlünde, ruhunda uyandıracağı haklı gururu çiğnemek isteyenlere karşı pak bir cebhe, münevver bir dimağ, kavi bir göğüs, sağlam bir vücut göstermek için müttefikin olan Almanlar gibi çalış!' (Mehmet Enisi 1914, 24)

Alıntının işaret ettiği gibi 'öteki'ni başarılı ve büyük yapan en önemli unsur çalışmaktır. Biz'im aslında çalışmaktan başka eksikimiz yoktur. Yazar seslenmesinde Türkün ufkunu darlaştıran gafleti atmasını, ekonomik hayata atılmasını, tasarrufa dikkat etmesini salık vermekte, böylelikle geleceğe emin adımlarla yürünebileceğine inanmaktadır. Türkün girişimde bulunmaktan, durmadan çalışmaktan, gayret etmekten, öğrenmekten ve uygulamaktan başka çaresi yoktur. *'Sade tefekkür ve istirahat adamı değil, iş adamı da ol!'* (Mehmet Enisi 1914, 25) ikazı 'biz'im 'öteki' karşısındaki en önemli eksikimiz olarak dikkate sunulmaktadır.

Yazarın 'biz' ile 'öteki' arasındaki farkları algılatmak amacıyla baştan sona oluşturduğu mükemmel Alman imgesi 'biz'im konumumuzu belirginleştirir ve aslında Türk'ün ne olmadığını imler. Bu eserde de diğerlerinde olduğu gibi Avrupamerkezci bir yaklaşım görülmekte merkeze konan Avrupa hep örnek alınmakta, çıkış noktası olmaktadır. Söylemlerinde belirgin bir oto-oryantalizm bulunmasa da Mehmet Enisi'nin subjektif yargılarla oluşturduğu Alman imgesinin dolaylı yoldan oto-oryantalizme hizmet ettiği, oradaki mükemmeliyet ile biz'deki geri kalmışlık durumunu belirginleştirerek, Avrupalı oryantalistlerin geliştirdikleri 'medeniyet sadece Batı'dan gelir' düşüncesine katkıda bulunduğu tespit edilebilir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

Yalnız burada şunu da söylemek gerekir: Enisi ne kadar Alman hayranıysa bir o kadar da İngiliz düşmanıdır. Gezi kitabında Almanların karşısına konan İngilizler hep olumsuz bir söylemle vardır. Almanların pek çok yönden İngilizlerden üstün olduğunun dile getirilmesi tamamen savaş ortamının getirdiği psikolojinin ürünüdür. Yazarın, savaşın daha ilk aylarında kaleme aldığını düşündüğümüz bu eserinde yoğun bir şekilde müttefikimiz Almanların propagandasını yaptığını, böylece bizim de onların yanında savaşa girmemizi istediğini söyleyebiliriz. Elimizde kesin kanıt olmasa da yazarın bu Alman propagandasının altında İttihat ve Terakki'nin parmağının bulunduğu; Türkiye'de kamuoyu oluşturmak için yazarın oraya bilinçli olarak gönderilip bir gezi kitabı yazdırıldığını tahmin etmekteyiz.

Mehmed Celal'in¹⁰ 1917 yılında yayımlanan '*Almanya'daki İhtisasâtım*' adlı gezi kitabı yoğun bir Alman hayranlığının ürünüdür. Yazar, Almanlara hayran olmakla kalmaz neredeyse onlara iman eder. Almanlara aşırı güven duyan yazarın 1. Dünya Savaşı'nın sonlarına yaklaşıldığı bir dönemde kaleme aldığı kitap, Almanların bu savaşı kesinlikle kazanacağını, Türklerin bu savaşa Almanya'nın yanında girmekle en büyük doğruyu yaptığını anlatır durur. Yazar, daha kitabının başında kendisinin ne kadar büyük bir Alman hayranı olduğunu şöyle anlatır: '*Bizim en ziyade Almanya'dan istifade edebileceğimiz kanaati bende otuz sene evvel yerleşmişti. Bu cihetle otuz seneden beri mümkün olduğu kadar Almanya'ya yaklaşmak ve milletimizi de yaklaştırmak için çalışıyorum. Bizde Fransızca pek ziyade ta'mim etmiş bir lisan olduğu halde, ben çocuklarıma ilk ecnebi lisanı olarak Almancayı öğrettim, kendilerini küçük sînlerinde Almanyalı mürebbiyelerle tevdi' ederek büyüttüm. Bir zaman gelip de, bizim Almanlarla bugünkü gibi pek kuvvetli revabit-ı ittifaq ile merbut olacağımızı, silah arkadaşlığı edeceğimizi, Almanların bizim için, bizim Almanlar için kan dökeceğimizi, o zamanlar tabi bilemiyordum. Fakat yine de bu memleketin yükselmesi için Alman irfanından müstefit olması lazım geleceğine yani memleketimizin mukadderatında Almanya'nın pek büyük bir tesiri olacağına kati bir kanaat mevcut idi.*' (Mehmed Celal 1917, 4)

Yazar kitap boyunca Almanların ne kadar çalışkan, birliğe önem veren, fedakâr, kurallara uyan, sabırlı bir millet olduğunu anlatırken neredeyse 'seçilmiş millet' imgesine yaklaşır. Alman kadınlarından övgüyle bahseden yazarın en çok dikkatini şey Almanların karşılaştıkları her zorluğa hemen bir çare bulmalarıdır. Yazar böylece düşmanlarının savaşta Almanları ne kadar zorlasa da onların bir yolunu bulup bu zorluktan kurtulacağına işaret eder. Türklerin böyle büyük bir milletin müttefiki olması, savaşa onların yanında girmesi çok büyük bir başarıdır. Yazar bunu şöyle dile getirir: '*Hükümetimizin bu zaruret ve lüzumu zamanında takdir ederek Almanya ve Avusturya-Macaristan ile müştereken harbe dâhil olmakla memleketimize karşı unutulmayacak derecede âli bir hizmette bulunduğu şüphesizdir.*' (Mehmed Celal 1917, 5)

Yazarın Avrupa'nın tamamına karşı aynı duyguları beslemediği kuşkusuzdur. Yazar Almanları sınırsız bir sevgiyle severken İngiltere'den nefret eder. Ona göre Birinci Dünya Savaşı'nın sebebi İngiltere'dir. '*Evet, Almanlar bu harbe zorla sevk edilmişlerdir ve harbin müsebbib ve mürettib-i hakikîsi İngiltere'dir. Hükümet-i mezkurenin bu harbin esbabını ihzar için muayyen bir usul-ı siyaset takip ederek senelerce çalıştığını, bazı akvâmın husumet-i millîye gibi âmal-i istilâciyâne gibi ihtirasat ve temayülâtından pek desisekarâne surette istifade ederek nihayet dünyanın felaketini milyonlarca nüfusun itlafını, medît asırlar zarfında vücuda gelen Avrupa sanat ve ma'muriyetinin birçok asırlar telâfisi mümkün olmayacak derecede ihlal ve ızrarını mucib olan şu naire-i harbin iştialine badi olduğu şüphesizdir.*' (Mehmed Celal 1917, 15-16) İngiltere'nin aç gözlülüğü, iktidarı kimseyle paylaşmak istememesi yüzünden savaş patlak vermiştir, Almanya bu savaşta masumdur.

¹⁰Burada bir gezi kitabıyla kendisinden bahsettiğimiz Mehmed Celal romancı Mehmet Celal değildir. Bu gezi kitabının sahibi bir dönem Mülkiye Mektebi'nde müdürlük de yapmış olan, hakkında Ali Çankaya Mücellidoğlu'nun, '*Mülkiye tarihi ve Mülkiyeliler: 1859-1949*' kitabında kısa bir bilgi bulabildiğimiz Mehmed Celal'dir.

Yazar kitabın ilerleyen yerlerinde Birinci Dünya Savaşı'nı bir ırk savaşı görür. Ona göre, 'Bu harp, bir ırk muharebesi addolunabilir. Yani Avrupa'da Germen ve Türk ırkına mensup olan insanlarla Anglosakson, Slav ve Latinlerin mücadelesi addedilir. Avusturya'daki cüzi miktar İslav ve İtalyan, Avusturya idaresinde kendilerini pek müsait ve bahtiyar addettiklerinden vatanlarını diğer vatandaşları gibi fedakârlıkla muhafazaya çalışıyorlar. Bulgarlar ise en asıl Türk nesline mensup olduklarından lisanlarındaki münasebete rağmen Slavdan ziyade Türk'türler. Şu halde bütün dünya Türklerle Germenler aleyhine kıyam etmiş demektir.' (Mehmed Celal 1917, 25-26) diyen yazar savaşın sonucundan da emindir: 'Bu mücadele üç senedir devam ediyor. Üç sene, on sene, otuz sene daha devam etse yine mağlup olmayacağız. Bahusus Alman kadınlarının erkeler kadar âli olan fedakârlıkları zafer-i âtinin en büyük amillerinden biri ve belki birincisi olacaktır.' (Mehmed Celal 1917, 26)

Yazarın yukarıda gösterdiğimiz ifadelerine benzer söylemler kitap boyunca devam eder. Dönemin savaş ortamı olması, her gün sıcak çatışmaların yaşandığı bir ortamda yazarın halkına moral vermek istemiş olması normaldir. Ancak söylemlerin kendisi kusursuz Alman imgesi etrafında dönerken mutlaka Almanları örnek almamız, onlarla iyi geçinmemiz gerektiğine yöneliktir. Medeniyetin Batı'dan gelmesi, kurtuluşun her ne olursa olsun onda aranması örtülü oto-oryantalizmdir. Yazar bilinçli ya da değil oryantalist söylemler geliştirmektedir. Hiç sorgulamadan, derinliğine yönelmeden, yüzeysel bir bakışla Almanlara iman edercesine sahip çıkmak, savaşın sonunda da görüldüğü gibi Türk milletine pahalya patlamıştır. Bu, İttihat ve Terakki'nin miyop bakış açısının yazar eliyle dile getirilmesidir. Neticede dönem, İttihat ve Terakki dönemidir.

2-Oksidentalîst Söylemler:

İbrahim Şirin, Osmanlı dönemi metinlerinden yola çıkarak Osmanlı'daki Avrupa imgesini incelediği çalışmasında, Osmanlılar devrinde Doğu-Batı ayrımını esas alan bir düşünce biçimi eksenli bir oksidentalizmin var olduğunu düşünmektedir. Ona göre, 'Osmanlı kimliğinin oluşmasında, Osmanlıların kendi evrenlerini kurmalarında 'öteki' olarak Avrupa önemli bir işleve sahiptir. Osmanlı iktidarı, kendini Avrupa imgesi üzerinden kurmuş ve geliştirmiştir. Bu bağlamda oryantalist simetrisi olmayan tam da asimetrîsi olmayan nevi şahsına münhasır Batı'ya karşı bir oksidentalizmin, Doğu'ya karşı 'orientalism alaturca'nın varlığından söz etmek mümkündür.' (Şirin 2006, 29)

Osmanlı devletinin iki ayrı dünyanın ortasında var oluşu onu hem oksidentalîst hem de oryantalist söylemler geliştirmeye sevk etmiştir. Bu söylemlerin güçle bağlantısı düşünüldüğünde önce oksidentalîst sonra da oryantalist söylemin öne çıktığı tartışma götürmez. Önceleri Batı için dışlayıcı bir anlamla kullandığı 'Frenk' kelimesinden 'Frenği' biçiminde bir hastalık ismi türeten; Saltukname ve Danişmentname gibi eserlerinde, Frenkler karşısında gazilerin mücadelelerini övgüyle anlatıp, düşmanı hep korkak, pısırık; gazileri ise cesur ve cengâver gösterip (Şirin 2006, 50) oksidentalîst söylemler geliştiren Osmanlı, gün gelip zayıfladığında Avrupa'nın bizden daha üstün olduğunu imleyen oryantalist söylemlere başvurmuştur.

Osmanlı'nın artık son dönemi olan meşrutiyet döneminde ise oksidentalîst söylemlerin iyiden iyiye azaldığı görülmektedir. Bu dönem gezginlerin eserlerinde sistematik bir düşünce ya da rasyonel gözlemlerle oluşmuş bir Batı algısından çok, savaş ortamının getirdiği milliyetçi söylemlerle geliştirilmiş bir oksidentalizm görülür. Bu yazarlar eserlerinde geçmişin şanlı sayfalarını hatırlayarak Batı'nın bir mit haline getirilmesini engellemeye çalışırlar.

Findley, *Ahmet Mithat Efendi Avrupa'da* adlı kitabında 19.yüzyılda Avrupa'yı gezen Şarklı gezginlerin tavırları ile ilgili şu tespitlerde bulunmaktadır: 'Kimliği biçimlendiren bütün o değişkenlere göre tepkileri farklılaşan Şarklı ziyaretçiler, Avrupa modellerini kolayca kabul

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

etmiyor, bir süzgeçten geçirerek kendilerini nasıl gördüklerini ve emellerine göre eleştirel bir mesafe bırakarak yeniden biçimlendiriyorlardı. Bu direnen sesler Avrupa Ötekiciliğinin çelişkilerinden güç almış olmalı. (...) Bütün bunlar sömürgecilik karşıtı milliyetçiliğin önemli bir bileşeni haline gelen oksidentalist bir karşı söylemin geliştiğini gösteriyor.' (Findley 1999, 34) Findley'in 19. yüzyıl gezginleri için yaptığı tespitlerin meşrutiyet dönemi gezginleri için de geçerli olduğu söylenebilir. Ancak bu dönemde milliyetçi söylemle birlikte, öteki'ne dinmerkezci bir bakışın etkileri de görülmektedir.

Milliyetçi bir söylemle gelişen gezi kitaplarından biri Hasan Bedrettin'e aittir. Hasan Bedrettin'in 1911 yılında yayımladığı '*İtalya Nedir?*' adlı eseri İtalya'yı tanıtmak amacıyla kaleme alınan Arap alfabeli bir yapıttır. Hasan Bedrettin eserin 'Mukaddime'sinde: '*İttihâdını, mevcudiyet-i siyâsiyyesini bir Kıırım Muharebesi'ne medyûn olan İtalya hükûmeti haydutlarının her türlü hissîyât-ı insânîye ve hukuk-ı medenîyeyi pââmâl-ı hakaret ederek, Trablus'a vukû bulan mehinâne tecâvüzü bugün bütün milleti Osmanîye'yi, bütün âlem-i İslam'ı dilhûn ediyor. İki gün evvel Adriyatik denizinde dane-i gadr ile akıtılan Osmanlı şühedasının hun-u pak û mazlumu kalp-i hamiyete dagzen-i elem oluyor.*' (Hasan Bedrettin 1911, 3) diyerek Trablusgarp Savaşı'nın başladığı 29 Eylül 1911 tarihinde İtalyanların Adriyatik Denizi'nde Osmanlı gemilerini batırmasından söz eder. Eser, tam savaşın başladığı, sıcak çatışmaların yaşandığı dönemde kaleme alındığından hamâsî bir söylem çerçevesinde oluşturulmuştur.

Hasan Bedrettin, kitabı boyunca İtalya'nın tarihini, coğrafyasını, yeryüzü şekillerini, iklimini, ekonomisini, ordusunu anlatmış; bunu yaparken İtalyanları, 'haydut, eşkıya, engerek yılanı' gibi ifadelerle tasvir etmiş, onların tarihini uzunca anlattığı pasajlarda hep 'isyanlarla dolu bir haydut tarihi' bakış açısını getirmiştir. Yazarın oluşturmaya çalıştığı olumsuz İtalyan imgesi yoğun bir şekilde oksidentalist söylemi beraberinde getirmiştir.

Yazar kitabına İtalya'nın tarihini anlatmakla başlar. İtalya'nın önceki asırlarda Roma'nın şan ve şöhretini gördükten sonra zamanla sessizliğe büründüğünü, on dokuzuncu yüzyılın ortalarına gelene kadar sürekli karışıklıktan ve yabancı saldırılarından başını kaldıramadığını, 1859 yılına kadar İtalya'da düzenli büyük bir devletin kurulmadığını, kurulan ufak tefek hükümetlerin hamiyet-i milliyeden uzak oldukları için kendi kendileriyle uğraşmaktan başka bir şey yapmadıklarını anlattıktan sonra 'Ancak elli iki senelik bir devlet olan ve Habeşistan'da lezzet-i mağlubiyeti tatmış olan İtalya bugün sinemize tîg-i ihaneti dayayarak alçakçasına muhasamete başlamıştır.' (Hasan Bedrettin 1911, 9) demektedir. İtalyanların öyle şanla, şerefle, kahramanlıkla dolu bir tarihi olmadığı imgesi oluşturmak için yıllardır devlet bile kuramayan bir grup çapulsuz İtalyan söylemi yazar tarafından bilinçli olarak seçilmiştir.

İtalya'nın dağları, gölleri, sahilleri, adaları, nehirleri, şehirleri, iklimi, nüfusu, madenleri, tarımı, hayvancılığı ve ekonomisi yazar tarafından son derece objektif bir tutumla gözler önüne serilmiştir. Ancak yazar İtalyan ordusunu ve askerini anlatırken bu tutumundan vazgeçerek oksidentalist söyleme kayar. İtalyan ordusunun doksan dört bini süvari olmak üzere toplam 815.000 askerden oluştuğunu, 1242 adet de toplarının bulunduğunu anlatan yazar, İtalyan ordusu karşısında şu kanaate sahiptir: '*Bu miktara milis ve müstahfiz sınıflarının efradı da ilave olunursa iki milyona yakın bir kuvvet vücuda geleceği gösterilmek isteniliyor ise de bu miktarın kağıt üzerinde bulunmaktan başka bir meziyeti olamayacağı der-kârdır. İstatistiklerde miktarı bu derecelerde kabartılan bir ordunun birkaç sene evvel Habeşistan gibi bir devlete bile karşı duramayarak hezimetini kahhariyeye giriftar olduğu nazar-ı itibara alınırsa şecaat ve besaletinin, kıymet-i askerîyesinin büsbütün mefkud bulunduğunu anlamak keramete mütevakkıf değildir. A'sar-ı medideden beri muvaffakiyât-ı askerîyesi temadi eden hamâseti kahramanânesini bütün cihana teslim ettiren Osmanlı dilâverleri karşısında mayeleri hıyanet ve ihanetle mahmur olan, bir*

heyet-i muntazama teşkil ettiler edeli mağlubiyetten başka bir şey göremeyen İtalya haydutlarının ne kadar ehemmiyeti olabileceği artık tasavvur buyrulsun.' (Hasan Bedrettin 1911, 34-35)

Yazar, Türklerin Batı hakkında sıkça dile getirdiği 'yiğitlikten yoksunluk', bir tür 'kahpe Bizans' imgesi çerçevesinde sayıca kalabalık olmanın bir değeri olmadığını söyler. Asıl olanın yiğitlik ve cesaret olduğu vurgulanmaktadır. Türkler, Batı hakkında olumsuz bir imge geliştirirken, maddi güç bakımından ne kadar yüksek olurlarsa olsunlar manevi güç bakımından zayıf oldukları için Batılıların aslında kâğıttan kaplan olduklarını söylerler.¹¹ Yazar burada İtalyan ordusu için oluşturduğu yergi mekanizmasında objektif bir gözlemi değil oksidentalist bir söylemi öne çıkarır. Ona göre İtalyan ordusunun özünde, mayasında, hıyanet ve ihanet vardır. Onlar bir devlet kurduktan sonra da mağlubiyetten başka bir şey görmeyen 'haydut'lardır. Batı'nın eleştirisi 'hıyanet, ihanet, haydutluk' gibi ahlaki yoksunluktan kaynaklanan olgular üzerinden verilmektedir. Yazarın oksidentalizmi, toplumun maddi unsurlarından değil, manevi unsurlarından kaynaklanan bir oksidentalizmdir.

Yazar İtalyan tarihini uzun uzun anlattıktan sonra-ki daha önce söylediğimiz gibi bu bir haydutlar tarihidir- şöyle bir yargıda bulunur: '*Görüliyor ki kitabın mukaddimesinde de, metninde de zikir etmiş olduğumuz gibi bugünkü İtalya mevcudiyetini Kırım muharebesine medyundur. Sonra Türkiye'ye karşı en hâinâne, en nimet nâşinâsâne bir harekette bulunuyor. Trablusgarb ve Bingazi'ye denî bir korsan gibi tecavüz ediyor, her türlü hukuk-ı beşeri ve milliyi ayaklar altına alarak eline düşen bîçareleri ihtiyar, alil, çocuk kadın demeyerek tığ-i gadrine kurban eyliyor. Fakat bu hıyanet, bu denaet İtalyanların tynnetinde merkuzdur. Yukarıdan beri III. Napolyon'un Victor Emmanuel'le olan münasebatını, III. Napolyon'un Emmanuel'e ne kadar muavenet ettiğini gördüğümüz gibi ileride de İtalya'ya ne kadar yardım ettiğini tedkik eyleyeceğiz. Bununla beraber yine o Victor Emmanuel'in Fransa-Prusya Muharebesi'nde III. Napolyon'a karşı ne kadar ne derecelerde nankör davrandığını da müşahede edeceğiz. Hasılı İtalyanlar hilkaten öyledir. Şurada vak'a-yı tarihiyeyi umumi bir surette kayd ve telfik eyliyoruz. Yoksa teferruata girişecek olsak her adım başında İtalyanların hıyanet, hile, denaet emsaline tesadüf olunacaktır. Zaten karin-i kiramin mesrudat-ı vakaiden de, bu babda bir fikr-i icmalî hâsıl eylediklerine şüphemiz yoktur.*' (Hasan Bedrettin 1911, 144-145)

Yukarıdaki uzunca alıntıda görüldüğü gibi Hasan Bedrettin'e göre İtalyanlar hain, nankör ve alçaktır. Üstelik bu alçaklık, hainlik onların yaradılışında vardır. Yazar, burada kısaca özetleme yaptığından, uzun uzun anlatılsa her adım başında İtalyan hilesine, ihanetine, alçaklığına rastlanacağından bahsetmektedir. Özetle, yazar okuyucusunda hain, hilebaz, alçak bir İtalyan imgesi oluşturmaya çalışmaktadır. Buradaki söylemler ve kitaptaki diğerleri oksidentalist söylemlerdir. Batı'yı toptancı bir yaklaşımla olumsuzlamak, onu bir kötülük bütünü olarak görmek oksidentalizmin özelliğidir. Bu yapılırken İtalyanların maddi gelişmişliğine bir şey demeden onların insani yönüne saldırılmaktadır. Okuyucusu Şarklı olan bir yazarın, insanlıktan yoksun bir Batı imgesi çizmesi dikkat çekicidir. Kuşkusuz, Şark'ta asıl olan insanlıktır, yazar da bu algının Batı'da ne kadar noksan olduğunu okuyucusuyla paylaşmak istemektedir.

Bu dönemde oksidentalist söylemlerle bir gezi kitabı yayımlayan diğer bir yazar Yusuf Samih'tir. Asmai takma adıyla 'Sicilya' adlı gezi kitabını 1922'de yayımlamıştır. Asmai, bu eserinde Napoli, Palermo, Sicilya gibi dolaştığı tüm coğrafyaya ve yöre halkına karşı dinmerkezci bir yaklaşım sergilemiştir. Yazar, dolaştığı her yeri bir Müslüman kimliği ile gezer, Hristiyan olan

¹¹ Bunun en belirgin örneklerinden biri İstiklal Marşı'ndaki '*Garbın âfâkını sarmışsa çelik zırhlı duvar./Benim iman dolu göğsüm gibi serhaddim var./Ulusun, korkma! Nasıl böyle bir imânı boğar./"Medeniyet!" dediğin tek dişi kalmış canavar?"* dörtlüğüdür.

yerli halkı hemen hiçbir şeyiyle beğenmez. Onları ötekileştirirken referans aldığı şey hemen her zaman İslamiyet'tir.

Yazar kitabının daha ilk sayfasında Napoli'de kaldığı birinci sınıf otelin ismini vererek yemeklerinin hiç de birinci sınıf olmadığını, oda fiyatlarıyla yemek fiyatlarının da çok pahalı olduğunu söyleyerek Napoli'den şikâyete başlar. Napoli'nin güzelliğini beğendiği yerlerde bile yazar hemen peşinden onun eksiklerini söyler: '*Hakikat Napoli ve etrafı, adalarıyla beraber pek güzeldir. Şâyân-ı temâşâ, âsar-ı kadîme ve cedîdesi dahi vardır. Dilencileriyle dolandırıcıları da var ha! Burada insan gözlerini dört açmalıdır. Dilencileri 'inayet ola'yı anlar takımından da değildir.'* (Asmai 1922, 2) Yazarın Napoli halkı hakkında söyledikleri de tamamen oksidentalist ifadelerdir: '*Avam-ı nası pek kirlidir. Hem de ziyadesiyle kavgacı ve gürültücüdürler. Bî-lüzum çok söylerler. Sözleri ise el, göz ve kaşlarının türlü hareketiyle tekemmül ediyor...Çarşı halkının metalarını medhde asla sözlerine itimat yoktur. Maksad müşterisinin kesesini boşaltmaktır. Yeminlerle verdiği sözleriyle işlerinin arasında münasebet aramamalı.'* (Asmai 1922, 4)

Yazarın Napoli'de yemeklerle ve fiyatlarıyla arası hiç iyi değildir. Oranın yemek kültürünü hiç beğenmeyen yazar, beğenmediği yemeklere fahiş fiyat ödemekten de şikâyettedir. Ayrıca, Napoli'de yolların tamir ve nezafetine gereği gibi bakılmadığını söyleyen yazar, sokaklarını kirli, kaldırımlarını da bozuk bulur.

Yazara göre Napoli'nin eğitim durumu da berbatır. '*Fakr u zaruret, halkı kesb-i maişet için koşturduğundan tahsil-i ilm ve maarifte haylıden hayli gerilemiştir. Bir ihtiyar bildiğim demişti ki Napoli vilayetinde yapılan bir ihşa-yı resmîyede ahalinin yüzde seksen beşi ümmî bulunduğu tebeyün etmiş imiş. Neyse, ekser dâr ve diyarda olduğu gibi Napoli'nin de hem fezâil hem de rezâilî vardır.'* (Asmai 1922, 8) Yazarın yukarıdan itibaren saydığımız söylemleri diğer yazarların her yönüyle kusursuz göstererek oluşturdukları Avrupa mitini bir balon gibi patlatma hamlesidir. Avrupa'nın maddi kültürüne özellikle ulaşım sistemine hayran olan diğer yazarlara Asmai Palermo şehriden şöyle cevap verir: '*Marina meydanı denilen yerden otelimize kadar bir tramvay hattı mevcuttur. Rabbim tramvay eylesin. Arabaları ziyadesiyle köhnemiştir. Sürücüsü de, biletçisi de sima ve kisvede bu hale münasip olmak üzere seçme şeylerdir.'* (Asmai 1922, 29) Hem maddi kültürünün hem de insanının olumsuzlandığı bu pasajda yazar, okuyucuda Avrupa'nın o kadar da abartılacak bir yanı olmadığını kanaatini oluşturmaya çalışır.

Selim Sırrı, İsveç'in eğitim sistemine hayran olup sistemin Türkiye'de uygulanması için tekliflerde bulunurken, Asmai, İtalya'daki eğitimin çok aşağılarda olduğunu gezi kitabında birkaç kez dile getirir: '*Adada (Sicilya) maarif denilen şey Palermo, Messina vesaire gibi merkez-i vilayet olan şehirlerde göze görünecek kadar mevcut ise de kasaba ve köylerine, hele ahalinin fakara kısmına ilmin daha kokusu bulaşmamıştır. Tevellüdat ise pek çoktur. Kadınları pek velude şeylerdir. Fakara mahallelerinden geçildiği zaman sokakların kirli, paslı çocuklarla dalgalandığı görülür. Bu yavrular aç, çıplak kalır ve talim terbiyelerine para lazımdır diye de korkmuyorlar.'* (Asmai 1922, 37) Asmai'nin eğitimin eksikliğinden ve Sicilyalıların çok sayıda çocuk sahibi olmalarından bahsettiği bu eleştiri dolu pasajında dikkati çeken şey, yazarın 'öteki'nin mekânını bir bütün olarak görmeye çalışmasıdır. Diğer gezginlerin Avrupa'nın sadece ışıltılı caddelerinde, müzelerinde, sergilerinde, kütüphanelerinde, tiyatrolarında dolaşmalarına karşın Asmai, gittiği yörenin arka sokaklarını, fakir mahallelerini de gözlemlemeyi ihmal etmemiştir. Böylelikle diğerlerinin göremediğini gören yazar kendince oksidentalist bir söylem kurmuştur.

Yazar, müziğinden dansına, belediye hizmetlerinden, yalancı şahitlik mekanizmasına kadar Sicilya'da sayılamayacak kadar çok olumsuzluk görür. Bunların en dikkat çekenini ise kitabın birkaç yerinde ısrarla söylediği papazlar hakkındaki yargılarıdır. Yazara göre bu memlekette her türlü kârı papaz efendiler zâtlarına ve kendi keselerine hasr eylemişlerdir. Yazar, yılbaşında bazı seyyar papazların sadedil halka alacakları piyango biletinin numaralarını söyleyerek bahşiş aldıklarını da

Turkish Studies

alaylı bir şekilde anlatır. (s. 64, 73) Yine meşhur rahibe Rosalia'nın mezarını ziyaret ettikleri esnada papazların kendilerinden yüklü bir miktar 'bağış' aldıklarını dile getirir.

Asmai'nin genelde Batı medeniyetine özelde ise İtalyan kültürüne yaklaşımı dinmerkezidir. O, kitabının pek çok yerinde buraya medeniyeti Müslümanların getirdiğini anlatır: '*Sicilya'ya asâkir-i İslam girdiği zaman merkezi İstanbul'da bulunan şark imparatorluğu adanın hâkimiydi. Ziraat ve ticareti hiç derecesinde bulunuyordu. Sanayi de yoktu. Maarif ciheti ise tekmiil papazların elinde bulunduğundan halkın binde biri bile okumak ve yazmak bilmezdi....Asâkir, memurîn, muhacirîn-i İslam, Suriye'nin ve Mısır'ın her türlü ulûm, sanayi ve ziraatiyle gelmişler ve her şeyden mukaddem adaya kanun ve şeriat-ı İslamiye namında bir adalet getirmişlerdi...Yarım asır kadar bir zaman içinde sanat, ticaret ve ziraat ziyadesiyle terakki eylemiş ve Palermo dahi adanın en mamûr bir şehri olmuş kalmıştı.*' (Asmai 1922, 115-116)

Yazarın atalarından pek çok hatıra kalan bu coğrafyada dolaşması onu sürekli hüznlendirir. Adaya pek çok büyük İslam âlimi gelmiştir ve bunlar orada medfun buldukları halde kendilerinden eser kalmamıştır. Yazar buraları dolaşırken sık sık gözyaşı döker ve şimdi 'öteki'nin olan her yerde 'biz'i görür. Palermo'da eskiden cami olarak kullanılmış bir binayı ziyaret eden yazar, '*Ya ihvan-ı din! Kan ve canlarınız pahasına kazanarak İslam'a vatan eylediğiniz bu adayı ahlaksız ahlâfiniz cehalet yoluna feda ve ehl-i teslise peşkeş çektiler. İlan-ı Kelimetullah için bina eylediğiniz şu mabedin geliniz de bugünkü haline bakınız. Minaresine çan talik ve mihrabına salib rezk etmişlerdir. Acaba bu halleri görüp de acımayan ve ciğeri yanmayan bir Müslüman bulunur mu?*' (Asmai 1922, 55) diyerek 'öteki'nin biz'e ait ne varsa katlettiğini, biz Türklerin ise herhangi bir yabancı ülkeyi fethettiğimizde onların ibadethanelerine ve dini yaşantılarına karışmadığımızı anlatır. Kuşkusuz yazarın bu söylemleri, kitabı boyunca devam eden dinmerkezci bir bakışla oluşturulmuş oksidentalist söylemlere bir örnektir.

Bu dönemde yayımlanan son gezi kitabı Yahya Kemal'in '*Balkan'a Seyahat*'idir ve bu kitapta da oksidentalist söylemler ön plana çıkmaktadır. Yazarın 1921 yılında Dergâh Mecmuasında neşrettiği Balkanlar hakkındaki gezi yazıları 1923 yılında Bulgaristan'ın Rahva (Oryahovo) kasabasında kitap olarak basılmıştır.

Yahya Kemal nesirdeki büyük ustalığını bu küçük gezi kitabında da göstermiştir. Yahya Kemal görmesini de göstermesini de bilen usta bir kalem olarak bir zamanlar bize ait olan Sofya ve Filibe gibi 'Türk' şehirlerini şimdi yaban ellerde görmenin hüznünü yaşar ve okuyucusuna da yaşatır.

Kitabın daha giriş cümlesinde '*Bir Türk gönlünde nehir varsa Tuna'dır, dağ varsa Balkan'dır. Vakıa Tuna'nın kıyılarından ve Balkan'ın eteklerinden ayrılalı kırk üç sene oluyor. Lakin bilmem uzun asırlar bile o sularla o karlı tepeleri gönlümüzden silebilecek mi?*' (Beyatlı 1976, 146) diyen yazar Türklüğün Avrupa'ya doğru gelgitleri biten bir deniz gibi o dağlardan çekildiğini ancak tuzunu bıraktığını ve bütün o toprakların Türklük koktuğunu söyler. Yazarın dolaştığı bütün coğrafyayı eski Türk/Osmanlı özellikleriyle anlatırken yer yer oksidentalist söylemlerde bulunur. Hem Bulgarları hem de Rumları aynı anda üslubunca ötekileştiren yazar, '*Belli ki Bulgarlık bir türlü başından atamadığı harb sergüzeştleri yüzünden bu rıhtımı da (Burgaz) tam kemale erdirememiş. Burgaz'ın sokaklarında her köşeden Türkçe işitiliyor, Rumların kesafeti pek mühim, lakin sırtıkan lisanlarının sesi yok. Rumluk tıpkı bizim eski devirlerimizde olduğu gibi şimdi de Bulgarlığın içinde çöreklenmiş sessiz sessiz oturuyor, bu limanı emebildiği kadar emiyor, kendini hissettirmiyor.*' (Beyatlı 1976, 147) diyerek sinsi bir Rum ve henüz kemale erememiş Bulgar imgesini oluşturur.

Yahya Kemal Sofya'nın mimarisini hiç beğenmez. Ona göre, Lady Montagu'nun iki yüz yıl önce gezip de naklettiği şirin Türk şehri yerinde değildir. Sofya artık düz ve uzun caddeler üzerinde

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

Avrupakari lakin zevksiz bir bina silsilesinden, medeniyet örneği bir ucubeden başka bir şey değildir. (Beyatlı 1976, 150) Sofya'nın göbeği sayılan meydanında yeni bir kilise binasının yükseldiğini söyleyen yazar bu binadan da 'İri yarı, Rus kilise mimarisinden mülhem bir ucube; kubbelerinin yaldızı Sofya civarının her tarafından parıl parıl sırttan' (s. 153) bir kilise olarak bahseder.

Yahya Kemal'in Sofya'da dolaşırken sürekli bize ait unsurları arar, onlardan özlemle ve övgüyle bahsederken de Bulgarlara yönelik oksidentalist söylemlerde bulunur. Ona göre zamanında bizim Sofya'da kırk sekiz camimiz vardır ancak bugün bir tek Banabaşlı Camisi kalmıştır. Bulgarlar tahripkâr yapılarıyla bizden kalan her şeyi ya tahrip etmiş ya da tahvil ederek farklı kılığa sokmuşlardır.

Sofya'da ya da Bulgarlarda zaman zaman güzel ve olumlu şeyler de gören yazar genel olarak milliyetçi söylemden kopamadığı için oksidentalist bir görüntü çizer. Yazısını tamamladığı son cümlelerde yazar, '*Sofya'dan insan pek mahzun ayrılmıyor. Avdette Filibe'ye döndüğüm zaman bunaltan bir Amerika kasabasından, şirin bir Türk şehrine geçmiş gibi sevindim; bu eski şehir o yeni şehirden ne kadar güzel; memleketime dönmüş gibiydim.*' (Beyatlı 1976, 164) derken eski-yeni çatışması içinde eskinin yanında yer alır. Yahya Kemal modernizmin getirdiği şehir mimarisine karşıdır. Avrupa tarzında yapılan yeni binaları sırtkan bir ucube olarak gören yazar, Doğu-Batı çatışması denklemine düşünülürse Doğu'nun yanındadır. Avrupa'dan gelen her türden yeniliğe sinelerini sonuna kadar açan, yeniliklerin çok az ve yavaş gelişinden şikâyetle bulunan kimi gezginlerin aksine, o, Avrupa'nın maddi kültüründe de çok ciddi eksikliklerin bulunduğunu belirtmek ister. Monoton bir düzlüğün estetikten uzak olduğunu düşünen yazara göre her millet, kendi maddi kültürüne kendi ruhundan bir şey akıtmalıdır. Dolayısıyla o, Avrupa kültürünün evrensel bir kültür olarak dünyanın her yerine tesir edip her yöreyi kendine benzetmesine karşıdır. Yahya Kemal Türk milletinin zamanında pek büyük bir medeniyet kurabilmiş yüce bir millet olduğunun bilincinde olarak Avrupa'yı sadece 18. yüzyıl ve sonrası Avrupa olarak görme çığılığına düşmemiş, asla oto-oryantalist söylemlere kaymamıştır. Onun bu gezi kitabındaki başat söylemi hüznü bir oksidentalist söylemdir.

3-Ne Oryantalist Ne De Oksidentalistler:

Bu dönemde eser veren gezginlerden bazıları gördüklerini olduğu gibi aktarma yolunu seçmişlerdir. Bunların eserlerinde hem olumlu hem de olumsuz söylemler vardır ancak bu söylemlerden biri diğerinin önüne geçmez. Bu gruptaki yazarlar övgülerinde de yergilerinde de ölçülüdür. O nedenle bunları ne oksidentalist ne de oto-oryantalist saymak gerekir.

Bunlardan ilki meşrutiyet döneminde Avrupa'ya yaptığı gezileri kitap haline getiren yazarlardan Dr. Şerafettin Mağmumi'dir. '*Brüksel ve Londra'da Seyahat Hatıraları* (1908)' ile '*Fransa ve İtalya ve İsviçre'de Seyahat Hatıraları* (1914)' adlı iki eseri Avrupa gezileri esnasında oluşan izlenimlerle kaleme alınmıştır.

Şerafettin Mağmumi bu eserlerinde İngiltere, Fransa, İtalya, İsviçre gibi farklı Avrupa ülkelerini bir gezginden çok turist gibi dolaşmış, yörenin insanı, sosyal hayatı hakkında bilgi vermekten çok, tarihi ve turistik yerlerini, müzeleri, kütüphaneleri, sergileri, kiliseleri, cadde ve meydanları, tiyatroları, sarayları, büyük binaları, bahçe ve parkları, şehrin imar durumu ve ulaşımını anlatmıştır. Hemen hep objektif bir gözlemlerle hatta sıkıcı denilecek bir objektif gözleme uzanan rakamsal bilgilerle dolu bu eserlerde bir gezi rehberi havası sezilmektedir. Bir örnek olması açısından Brüksel Adliye Dairesi'ni anlattığı birkaç satırı veriyoruz:

'Bina, Brüksel'in kain olduğu tepelerden en yüksekinin zirvesine ve 26.000 metre murabba'ı füşhatında bir arsa üzerine inşa olunmuştur...Mezkur sokaklardan bu seddin üzerindeki geniş taraçaya 171 basamaklı çifte merdivenlerle çıkılabiliyor...Nâmu tezkâr-ı ebedîye nâil olan

Turkish Studies

mühendis ve mimarı Joseph Belair, binanın resmini, planını kadîm Atina şehrinin Akrapol Mabedi'ne nazire olmak üzere resm ve tanzim eylemiş ve müteveffa Kral I Leopold zamanında yani 28 Şubat 1867 tarihinde temel atılıp tamam yirmi bir senede ikmâl olunarak 15 Teşrin-i Evvel 1883 tarihinde Kral II Leopold Hazretleri tarafından resm-i güşâdı icrâ olunmuştur...Bina mütenâzir ve müteşâbih murabba' şeklinde ve mihverleri 160 metre imtidâdında, vücûh-ı erbaası bir kaçar dizi esâtin ile ihâta olunmuş ve dört köşesine nispeten daha mürtefi' ve mütecâviz dört yüzlü taş direklerle mücehhez birer burç vaz' edilmiş ve bu mecmûa-i esâtinin kısm-ı merkezisine 98 metre irtifânda sivri bir kubbe ısı'ad olunmuştur...' (Mağmumi 2008, 49-50) Alıntıda olduğu gibi yazar müzeleri, binaları, sergileri, sarayları hep bu tarz ifadelerle kaleme almıştır. Yazınsallıktan uzak bu anlatımlarda Türkiye ve Türklerden çok az söz edilir. Avrupa ile karşılaştırma sıkça yapılmaz ama yapıldığında da oto-oryantalizme kayılmaz, objektif bir tavır takınılır. Yer yer biz'im onlardan üstün olduğumuz durumlar tasvir edilir, yer yer 'onlar'ın maddi kültür unsurlarının üstünlüğü anlatılır. Yazarın bu geziyi bir sorumluluk değil, daha çok bir vakit geçirme ya da egzotik arayış içinde düşünmesi akla gelmektedir. Yazarın neredeyse aşırı derecedeki turistik objektif gözlemleri ise onu oto-oryantalizmden uzaklaştırmıştır denilebilir.

Modern Türk edebiyatının ve basınının özgün isimlerinden Ahmet Rasim de bu dönemde bahsettiğimiz tarzda bir gezi kitabı yayımlamıştır. '*Romanya Mektupları*' adıyla 1917 yılında yayımlanan eser, Ahmet Rasim'in Aralık 1916 ile Ocak 1917 arasında Romanya cephesinden Tasvir-i Efkâr gazetesine gönderdiği yazılardan oluşmaktadır.

Ahmet Rasim bu geziye görevli olarak çıkmıştır. Görevi, Romanya cephesinde çarpışan Türk askerlerine gönderilen tütünün ulaştırmaktır. Önce Sofya, ardından Plevne, Varna, Mecidiye, İbrail ve Bükreş'i gören yazar Bulgaristan ve Romanya hakkında izlenimlerini okuyucularıyla paylaşır. Savaş ortamının gözlükleriyle çevresini gözlemleyen yazarın 'öteki' karşısındaki tavrı hem olumlu hem olumsuz unsurları barındırmaktadır. Sofya'nın anlatıldığı aşağıdaki bölüm bunun tipik bir örneğidir: '*Tramvaylar gayet ucuz. Şehrin bir ucundan diğer ucuna yirmi para. Birinci mevki seçkinliğinden, o sıkıntı veren ve adam beslemekten başka bir şeye yaramayan o kontrol belasından kurtulmuş...Fakat biletçileri pek kıyafetsiz...İçlerinde bizim eski salepçi oğlanları kıyafetini andıranlar bile var. Sofya ne olsa yine bir Doğu şehridir...Bu yüzden de dilencisiz olamaz. Özellikle çocuklu çingene karıları. Tıpkı bizinkiler gibi yapışkan, kovmakla gitmez, bulaşık...'* (Ahmet Rasim 1988, 42)

Bulgarların tramvay ücretlerinin uygunluğundan ve tramvaydaki kontrol mekanizmasından kurtulmuş olmalarından övgüyle söz eden yazar, hemen peşinden beğenmediği bir unsur olan biletçilerin kıyafetini ve dilencilerin çokluğunu dile getirir. 'Sofya ne olsa bir Doğu şehridir.' yargısıyla dilenci konusuna giren yazar, Ahmet İhsan'da gördüğümüz, Bulgarları topyekûn Şarklı gören anlayışın aynısını sergilemektedir. Nerede bir olumsuzluk, gerilik varsa orada Doğu'ya sarılma söz konusudur. Doğu şehri olması Sofya'nın 'kör talih'inden kaynaklanır. Ne yapsa üzerine yapışan bu Doğululuktan kurtulamayacaktır. Daha önce de değindiğimiz gibi yazarların 'Doğu' ile sürekli geriliği, kötülüğü, pisliği, düzensizliği anlaması, 'Batı' ile sürekli medeniyeti, moderniteyi, ileriliği, düzenliği anlaması eserlerin dokusuna sinmiş birer gizli oryantalizmdir. Bu tarz kalıp yargılarla oluşturulmuş Doğu imgesi istenilmeyen, bir an önce kurtulması gereken bir illet konumuna getirilmektedir.

Kitabın tamamına bakıldığında yer yer 'öteki'nin maddi kültürüne duyulan hayranlığın, yer yer de savaş ortamının getirdiği hamaset duygularının ön plana çıktığı görülür. Yazarın iki karşıt duygu arasında denge kurduğu, oto-oryantalist söylemlere karşı oksidentalist söylemler de geliştirdiği görülmektedir. Bunun belirgin bir örneği Romanya hakkında verdiği özet yargıda görülür: '*...Buraya gelinceye kadar gördüğüm köyleri gölge veren ağaçlıklar, o düzenli hayat tarzı, köylerin birbiriyle irtibatını temin eden geniş yollar, nahiyelerin düzenli teşkilatı, köylülük*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

âleminde Romenlerin ulaştıkları gelişme, köy evlerindeki basitliğe eklenmiş olan kullanış, beş altı muhtelif orduyu besledikten başka Bulgaristan'a, Avusturya'ya, Rusya'ya, Macaristan'a, Almanya'ya, hatta bize sevk edilmekle bitmeyen koyun, sığır sürüleri, at ıslahı hakkında tatbik edilen kanunun etkisi, ekonominin en kuvvetli bir sigortası olan banka teşkilatı, Tuna'nın alt ve yan tarafından sardığı bu bitek toprakları hakikaten Balkan yarımadasından iş güç namına üstünlük sağlamakta haklı kılmış imiş! Fakat...Evet... 'Dünyada her 'hak'tan sonra bir 'fakat' getirmek kuraldır. Ben de bu 'fakat'tan sonraki cümleyi Bükreş'i gördükten sonra söyleyebileceğim.' (Ahmet Rasim 1988, 115) diyen yazar, Romanya'daki tüm güzelliklere rağmen Bükreş'i bir fuhuş kenti olarak anlatmasıyla 'fakat'tan sonraki cümleyi tamamlamış olur. 'Burada (Bükreş) sokaklardan ikametgâhlara, ikametgâhlardan sokaklara geceli gündüzlü cereyan etmekte olan fuhuş gece yarısına kadar med, sabaha karşı cezir halindedir.' (Ahmet Rasim 1988, 164)

Yazarın tüm bu söyledikleriyle oluşturduğu Batı imgesi, maddi kültür alanında ilerlemiş ancak ahlaken çökmüş bir Batı'dır. Doğu ise o donmuş, durağan yapısıyla metinde yerini bulur. Ahmet Rasim'in yaptığı, ilerlemiş ancak mükemmel olmayan bir Batı ile oldukça geri ancak 'bizim' olan Doğu'yu karşılaştırmaktır. Bu kitap ikisinin arasında denge kuran sentezci bir yaklaşımın ürünüdür. O, Batı'yı hiçbir zaman bir fetiş haline getirmediği gibi onu toptan da reddetmemiştir.

Bu dönemde yazılan bir diğer kitap Avanzade Mehmet Süleyman'ın *Almanya Devleti* (1335) adlı Arap alfabeli kitabıdır. Eserin gezi kitabından çok masa başında yazılmış bir Almanya coğrafya kitabı olduğu dikkati çeker. Yazar bu küçük kitabında Almanların kim olduklarını, hangi ırktan geldiklerini, tarihini, dillerini anlattıktan sonra Almanya'nın coğrafi ve ekonomik yapısını anlatır. Rakamlarla, istatistikî bilgilerle desteklenen kitapta objektif değerlendirmeler dikkati çeker. Bu yönüne örnek olması için kitabın beşinci sayfasından kısa bir pasaj sunulabilir: 'Prusya vaktiyle İslavların vatan-ı merkezi bulunmuş iken mürur-ı zamanla Almanların eline geçmiştir. Ekser ahalisi İslav olan Bohemya ile Mora Alman memaliki dâhiline bir burun gibi girmemiş olsaydı Almanlarla meskûn olan yerler gayr-ı muntazam bir merba' şeklini ibraz ederdi. Almanya (Allemagne) yahud Cermanya (Germanie) ve Almanca Deutschland (Daiçland) Avrupa-ı vustanın kısmı vasatı ve şimalisinde bir büyük kıtadır ki vaktiyle sırf cinsiyet ve lisan esasına müstenid olup taksimat-ı siyasiyeden ma'dud değil iken bilahare teşkil eden Almanya imparatorluğunu Almanlarla meskûn olan yerlerin ekserisini cem' ve ihata etmekle taksimat-ı siyasiye sırasına girmiş ise de cinsiyetçe Almanya'dan ma'dud olup da siyasetçe bu imparatorluğun haricinde bulunan yerler yine az değildir.' (Avanzâde 1335, 5) Yazarın üslubundan da görüldüğü gibi bilimsel ansiklopedik bir kitap tarzında yazılan eserde ne oto-oryantalizm ne de oksidentalizm bulmak zordur.

Cenap Şahabettin'in Avrupa'yı anlattığı gezi kitabı 'Avrupa Mektupları' da bu dönemde - 1919- yayımlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Bulgaristan, Romanya, Macaristan, Almanya ve Avusturya'yı dolaşan yazar buralar üzerine edindiği izlenimleri Tasvir-i Efkâr gazetesine mektup şeklinde göndermiştir. Önce gazetede tefrik edilen, daha sonra kitap şekline getirilen bu yirmi iki mektup, incelenen tüm gezi kitapları içinde kendisini fark ettirecek derecede başarılı bir üslupla yazılmıştır. Hasan Akay'ın belirttiği gibi 'Bu seyahat yazılarında Cenab, yalnız sanatkârane üslubu ile değil, fakat görüş ve duyusunun başkalığı ve nüfuzlu kavrayışı bakımından da dikkati çekmiştir. Cenab'ın gezi yazıları içinde en kuvvetli ve en güzel olanları bu kitabında yer alanlardır.' (Akay 2007, 96)

Cenap Şahabettin'in dolaştığı coğrafyadaki gözlemleri hiç kuşkusuz çok farklı bir gözün ürünüdür. Diğerlerinin çok üstünde bir gözlemlerle, kimsenin görmediğini görmesiyle dikkat çeken bu yazarın, denilebilir ki vücudundaki organlardan en büyüğü onun gözleridir. Bu derinlikli

gözlemler başarılı bir sanatçı üslubuyla aktarıldığında ortaya çıkan ürün kendisini fark ettirmektedir.

Cenap bu kitabını oluştururken topluma mesaj veren, Avrupa karşısında hayran olan bir yerli oryantalist üslubu geliştirmemiştir. Bu yönüyle *Avrupa Mektupları* tezli bir gezi kitabı değildir. O, eserini oluştururken bir edebi ürün ortaya koyduğunun farkındadır dolayısıyla akıl vermek için edebilikten uzaklaşmamıştır.

Cenap Şahabettin bu eserinde her iki medeniyet karşısında nötr bir tavır takınmaya çalışır. O, ne körü körüne Batı hayranıdır ne de körü körüne Doğu'nun savunucusudur. Sadece 'öteki'nde gördüğü doğru ve güzel şeyleri söylemekle yetinmez onun eksik ve yanlışlarını da söyler. Bize gelince aynı durum biz'im için de geçerlidir.

Cenap'ın karşılaştırma yaparken gösterdiği tavrı şu pasajda görebiliriz: '*...Aramızdaki münasebet-i demeviyeye rağmen Bulgarlar bize benzemezler. Bulgar pek az hayalperver, pek çok çalışkandır. Nizam ve itaati sever; göçebelikle asla alakası hiss olunmaz. Bulunduğu mevkie ilişmez, mihlanır. En hakîr ve fakir Bulgar kulübelerinde bile bir manzara-i hazariyyat görülür. Bulgar tarik-i menfaatini bilir ve arar. Ta'dil ve tebdili kabul etmeyen, kat'i ve mutlak düsturları kabul etmez. İcab-ı vukuat ile icab-ı menafi' hangi tarafa sevk ederse oraya teveccüh eder.* (Cenap Şahabeddin 1997, 5-6)

Yazarın Bulgarları hep olumlu yönleriyle sıraladığı bu pasajda elbette belirtilmek istenen onların bu bize benzemeyen yönlerinin ne kadar iyi olduğudur. Biz bu pasajda karşılaştırmanın olumsuz unsuru olarak yer almakta, bu ve benzer özelliklerin olmayışıyla Bulgar'ın gerisinde kalmaktayız. Bulgar ormanlarından bahsettiği bölümde de yazar aynı karşılaştırmayı yine yapar: '*Tabiatın tarla yetiştirmeğe müsait olmadığı yerlerde ormanlar yetiştiriliyor; trenle gelirken Bulgaristan'ın her tarafında orman yavruları gördüm. Ve onlara bakarken hatırıma bizim gafil köylülerimiz geldi, inkâr edemeyiz ki bizde köy sekenesi biraz keçilere benzerler, dağlarda yeşillik yaşatmazlar. Yakmak için keserler, hayvan beslemek için keserler, belki kesmek için de keserler; ellerine geçen dağları avuç içi gibi çıplak bırakıncaya kadar keserler...*' (Cenap Şahabeddin 1997, 13) Bulgarlar ise ormanlarına sahip çıkarlar, her ne kadar eskiden onlar da bu konuda bizden farklı değillerse de uygulanan yaptırımlar sayesinde Bulgar ormanları bugün (o gün)üç milyon hektarın üzerindedir. Ormanlar ise medeniyet ölçülerinden biridir.

Cenap'ın ekonomiden ulaşım, dinden kıyafete, rüşvetten eğlence hayatına kadar Avrupa hakkında izlenimlerini anlattığı bu kitabında onları eleştirdiği bölümler de sıkça karşımıza çıkar. Bulgarların yemek yeme ve kıyafet tarzlarını '*Fakat tarik-i terakkide tayy ettikleri mesafe her ne olursa olsun, bana öyle geliyor ki Bulgar hiçbir zaman şık olamayacak...Çatal ile yerken eli ile yiyor sanırsınız. Bulgarların çoğu nazik adamlar fakat nezaketleri bilmem nasıl oluyor, 'kenarın dilberi'ni hatırlatıyor...Bulgarlara çok dikkat ettim. Hemen hiçbirisi şapkayı başına konduramamış, hepsi başlarını şapkalarının içerisinde sokmuşlar. Ve merahil-i medeniyeti böyle gözleri şapkalarının gölgesi içinde kat ediyorlar!*' (Cenap Şahabeddin 1997, 17-18) diyerek eleştiren yazar Romenlerdeki rüşvet hastalığını da '*Romenler, Bizans Rumlarından haylice miras yemişlerdir...Bilhassa iki şey var ki Bizans'tan geldiği iddia olunuyor: rüşvet ve politikacılık! Memurlar aza çoğa bakmıyorlar, yerliden alıyorlar, ecnebiden alıyorlar, sağdan ve soldan alıyorlar, menbâ ve rayihasına bakmadan alıyorlar, alıyorlar; bir memur nezdine girenlerin, bilet gişesine yaklaşır gibi, elleri ceplerindedir.*' (Cenap Şahabeddin 1997, 45)diyerek anlatır. Almanya'nın mimarisini beğenmeyen yazar Avusturya'nın da resmi dairelerindeki işlemlerden hoşnut değildir. Özetle söylersek, Cenap'ın Bükreş için söyledikleri belki de tüm gezi kitabındaki Avrupa imgesinin özetidir: '*Bükreş bî-şüphe güzel ve her güzel gibi, tabiidir ki kusurları olacak.*' (Cenap Şahabeddin 1997, 49) Evet, Avrupa gelişmiştir, düzenlidir, güzeldir ve her güzel gibi onun

Turkish Studies

da kusurları vardır. Cenap, bakışlarının derinliği, üslubunun güzelliği ve kaleminin gücü sayesinde ne oksidentalizme kaymış, ne de belirgin bir oto-oryantalist söyleme girmiştir.

Sonuç:

Meşrutiyet döneminde Avrupa'yı anlatan gezi kitaplarını incelediğimiz bu çalışmada toplam on altı gezi kitabından sekizinde oto-oryantalist söylemlerin ön plana çıktığını, üç gezi kitabında ise oksidentalist söylemlerin dominant unsur olduğunu tespit etmekteyiz. Bu dönemde yazılan beş gezi kitabı ise Avrupa'nın hem artılarını hem de eksilerini dengeli bir üslupla anlattığı için ne oto-oryantalist ne de oksidentalist bir görüntü çizerler.

Meşrutiyet dönemi İslamcılık, Batıcılık, Türkçülük gibi farklı akımlarla aydınların ayrı düştüğü bir dönemdir. Gezi kitaplarında bu durum tespit edilebilse bile dönemin başat paradigması olarak Batıcılık ön plana çıkmaktadır. En oksidentalist söylemlerin bile Batı'yı tümüyle reddetmemesi bunu doğrulamaktadır. Bu dönemde oto-oryantalist söylemlerin genellikle karşılaştırma metoduyla verildiği dikkat çekmektedir. Yazarların bu karşılaştırmada Şark'ı hep pejoratif görüntüsü ve anlamıyla Batı'nın karşısına koymaları, onda neredeyse hiçbir güzellik görememeleri, hatta bazen Şark'ı temsil eden İstanbul'dan vazgeçip Arnavutluk'a merkezi taşımayı teklif etmeleri söz konusu olmaktadır. Oksidentalist söylemlerin ikisinin İtalya odaklı olması da dikkat çeken bir başka durumdur. Yahya Kemal'in oksidentalizmi de Balkan milletleriyle sınırlı olduğu için bu dönem gezi kitaplarında Batı Avrupa hakkında ciddi bir oksidentalizmden söz etmek imkânsızdır.

Savaşın sıcak ortamında kaleme alınan gezi kitaplarında, duygusal bir tavır takınıldığı, buradaki söylemlerde-ister oto-oryantalist ister oksidentalist olsun-rasyonaliteden çok, duygunun ön plana çıktığı gözlenmektedir. Ancak ne olursa olsun Abdülhamit döneminin baskıcı ortamından kurtulan dönem gezginlerinin özgürlük ortamının sonucu olarak söylemlerinde samimi oldukları söylenebilir. Son söz olarak, dönem yazarlarının gezi kitabını didaktik bir tavırla kaleme aldıkları için propaganda koktukları; kurulacak yeni devlette nelere dikkat edilmesi gerektiği konusunda kamuoyu oluşturmaya çalıştıkları söylenmelidir.

KAYNAKÇA

- ADIVAR Halide Edip, *Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri*, Can Yay. İstanbul 2009
- Ahmet İhsan, *Avrupa'da Ne Gördüm, Tuna'da Bir Hafta*, Çeviriyazı Alain Servantie-Dr. Fahriye Gündoğdu, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul 2007
- Ahmet İhsan, *Tirol Cephesinde-Ateş Hattında*, İstanbul 1917
- Ahmet Rasim, *Romanya Mektupları*, Haz. Rıdvan Yakın, Arba Yay. İstanbul 1988
- AKAY Hasan, *Cenab Şahabeddin*, 3F Yayınevi, İstanbul 2007
- AKGÜN Mehmet, *Materyalizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri*, Kültür Bak. Yay. Ankara 1988
- AKTULUM Kubilay, 'Theophile Gautier'in İstanbul'unda Betimlemenin Kimi Görünümleri' *KIBATEK Gezi Edebiyatı Sempozyumu Kitabı*, Ankara 2006, 47-64 s.
- AKYÜZ Yahya, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e)* Kültür Koleji Yayınları 2, İstanbul 1993
- ARLI Âlim, *Oryantalizm-Oksidentalizm ve Şerif Mardin*, Küre Yay. İstanbul 2009

Turkish Studies

- ASMAİ, *Sıklıye-Sicilya Hatırası*, Emin Hindiye Matbaası, Kahire 1922
- AVANZADE Mehmet Süleyman, *Almanya Devleti*, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1335
- BAĞLAMA Cemil, *Bir Geçiş Dönemi Aydını Olarak Celal Nuri (İleri) ve Görüşleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000
- BEYATLI Yahya Kemal, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yahya Kemal Enstitüsü Yay, İstanbul 1976
- BURUMA Ian ve MARGALIT Avishai, *Garbiyatçılık, Düşmanlarının Gözünde Batı*, Çev. Güven Turan, YKY, İstanbul 2008
- Celal Nuri, *Kutup Musahabeleri*, Çevrimyazı İbrahim Demirci, Mavi Yay. İstanbul 1997
- Celal Nuri, *Şimal Hatıraları*, Çevrimyazı İbrahim Demirci, Mavi Yay. İstanbul 1997
- DER Halime, *Celal Nuri'nin 'İttihad-ı İslam' Adlı Eserinin Tahlil ve Değerlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2008
- ERSOY Mehmet Akif, *Safahat*, Haz. Ömer Faruk Huyugüzel, Feza Yay. İstanbul 1994
- FABIAN Johannes, *Zaman ve Öteki*, Çev. Selçuk Budak, Bilim ve Sanat Yay. Ankara 1999
- FINDLEY Carter V., *Ahmed Midhat Efendi Avrupa'da*, Çev. Ayşen Anadol, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999
- FONTANA Josep, *Çarpıtılmış Geçmişe Ayna, Avrupa'nın Yeniden Yorumlanması*, Çev. Nurettin Elhüseyni, Literatür Yay. İstanbul 2003
- Hasan Bedrettin, *İtalya Nedir?* Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul 1329
- LANZA Fernando Fernandez, 'Habsburg-Osmanlı Rekabeti Bağlamında 16. Yüzyılda İspanya'da Türk İmajı', *Dünyada Türk İmgesi*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008
- Mehmed Celal, *Almanya'daki İhtisatım*, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1917
- Mehmet Enisi, *Alman Ruhı*, Nefaset Matbaası, İstanbul 1330
- Mehmet Enisi, *Avrupa Hatıratım (Bir Denizcinin Avrupa Günlüğü)*, Haz. N. Ahmet Özalp, Kitabevi Yay. İstanbul 2008
- ÖZTELLİ Cahit, *Karacaoğlan, Hayatı-Sanatı-Şiirleri*, Varlık Yay. İstanbul 1959
- SAID Edward W., *Kültür ve Emperyalizm*, Çev. Necmiye Alpay, Hil Yay. İstanbul 1995
- SAID Edward W., *Oryantalizm (Doğubilim): Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, Çev. Nezih Uzel, İrfan Yay. İstanbul 1998
- Selim Sırrı, *Bizce Meçhul Hayatlar-İsveç'te Gördüklerim*, İstanbul 1327
- SERVANTIE Alain, 'Batılıların Gözünde Türk İmajının Geçirdiği Değişimler', *Dünyada Türk İmgesi*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008, s.27-85
- Şerafettin Mağmumi, *Avrupa Seyahat Hatıraları*, Haz. Nazım H. Polat, Harid Fedai, Boyut Kitapları, İstanbul 2008
- ŞİRİN İbrahim, *Osmanlı İmgeleminde Avrupa*, Lotus Yay. Ankara 2006
- ULAĞLI Serhat, *İmgebilim: Öteki'nin Bilimine Giriş*, Sinemis Yay. Ankara 2006

Turkish Studies

ULUÇ Güliz, *Medya ve Oryantalizm*, Anahtar Kitaplar Yay. İstanbul 2009

YAVUZ Hilmi, *Modernleşme, Oryantalizm ve İslam*, Boyut Kitapları, İstanbul 1999

YÜZSÜREN Taner, *Kültürler ve Öteki İmgesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012